

M N E M O S I N A

Recull nacional i internacional de notícies, opinions i programes sobre **memòria col·lectiva**

Nº 315

10.03.2023

INFORMACIONS

▶ 7 Marzo, 2023

Varias personas paseaban ayer por la plaza de Les Glòries (Barcelona). / ALBERT GARCIA

Colau planea dedicar una escultura a Cerdà para reivindicar su legado

Es una demanda histórica de colegios profesionales y entidades y estará en Glòries

CLARA BLANCHAR. **Barcelona** El Gobierno de Ada Colau, presentará en los próximos días la idea de dedicar una escultura al ingeniero, arquitecto, urbanista y político Ildefons Cerdà, autor de la archifamosa trama urbana cuadrículada del Eixample, el distrito central de la ciudad. La escultura se ubicará en la plaza de Les Glòries, un espacio en plena transformación desde hace casi una década y donde Cerdà ubicó el centro de la ciudad cuando diseñó el Eixample en 1860.

A tres meses de las elecciones, el equipo de Colau lanza un mensaje político con el homenaje a Cerdà: reivindica su intervención en el Eixample con el proyecto Superilla, que saca coches de cuatro calles y las llena de verde y vida vecinal para reducir la contaminación. La propuesta se puede interpretar también como una respuesta a agentes sociales y económicos de la ciudad que acusan a los comunes de atentar contra el legado del ingeniero y urbanista. El Consistorio presentará el proyecto de la mano de

dos colegios profesionales: el de Ingenieros de Caminos y el de Arquitectos, y de entidades vecinales que han pedido que se rinda tributo a Cerdà.

Es un reconocimiento "a la figura" de Cerdà, pero también a "su obra", señalan fuentes municipales. La elección de la ubicación está cargada de mensaje: la centralidad de la plaza de Les Glòries costaba de imaginar hace unas décadas, pero con la prolongación de la avenida de la Diagonal hasta el mar, en torno al año 2000, se visualiza perfectamente. En Glòries se cruzan las tres principales arterias de Barcelona: Meridiana, Diagonal y Gran Vía.

La idea de que Cerdà tenga una escultura en Barcelona no es nueva. El último alcalde que anunció un proyecto para hacerlo fue Jordi Hereu, en febrero de 2011, también en víspera electoral. El Ayuntamiento se había comprometido a hacerlo durante la celebración del

La escultura a Cerdà en 1959 en una imagen del Archivo Histórico Sants Montjuïc.

año Cerdà (a caballo entre 2009-2010) y llegó a tener el visto bueno de la comisión de esculturas. La decisión fue instalar el monumento en la plaza de Les

Glòries y elegir al autor de la obra en una consulta restringida a cuatro artistas.

De esto hace solo 13 años, pero en medio han cambiado muchas cosas: se derribó el tambor viario elevado de la plaza, se han construido los túneles que han soterrado el tráfico de la Gran Vía en su entrada y salida de la ciudad, y el espacio es una plaza, aunque todavía por completar. También han cambiado los alcaldes. Después de Hereu, socialista, ha habido otros dos alcaldes: Xavier Trias (2011-2015, de Convergència) y Colau (2015 hasta la actualidad, de Barcelona en comú).

Lo que poca gente sabe es que Cerdà sí ha tenido una escultura en la ciudad, entre 1959 y 1971. Se ubicó en la plaza que lleva su nombre, en la otra punta de la Gran Vía, en el límite con L'Hospitalet de Llobregat. El autor de la obra fue Manuel Riera y la inauguró el alcalde franquista José María Porcillos en 1959, al mismo tiempo

La alcaldesa defiende su intervención en el Eixample con la Superilla

Jordi Hereu también se planteó el monumento en víspera electoral

po que la plaza. "La pieza era un conjunto de bloques cúbicos y poligonales de hormigón, enlazados por barras metálicas dispuestas en tiras horizontales y verticales", recuerda en una entrada de 2010 el blog *Barcelofilia. Inventario de la Barcelona Desaparecida*. "El diseño no entusiasmo mucho a la oficialidad de la época", señala el autor. El monumento permaneció dos décadas en la plaza, hasta 1971, cuando la construcción de una de las rondas de circunvalación de la ciudad (la actual Ronda del Mig) obligó a reurbanizar la plaza, donde durante esas décadas todavía hubo un edificio de la antigua fábrica Seat en el barrio de la Zona Franca. Hacia el año 2000, el artista Javier Mariscal ideó una gran escultura vegetal para colocar en la rotonda en la que ha acabado convertida la plaza de Cerdà, pero no llegó a ser realidad.

De materializarse la escultura que planea Colau, el homenaje se sumaría al discreto pero efectivo mausoleo de Ildefons Cerdà que hay en el cementerio de Montjuïc: una obra de mármol blanco que dibuja en relieve la inconfundible cuadrícula y los distintos tipos de manzana que creó. En 2010, en Centelles (Osona), donde nació Cerdà, se inauguró un monumento en su honor, obra del escultor Jordi Díez, que lo representa en una escultura hecha de metal en una actitud pensativa, como si estuviera imaginando su obra más conocida.

16 espais de Barcelona tindran nous noms de dona a partir d'aquest març

L'Ajuntament canviarà la denominació d'alguns carrers i places per contribuir a feminitzar la ciutat, que només compta amb un 8,3% de noms de dona

Després d'afegir 9 nous femenins a la ciutat fa un any, a partir d'aquest març 16 carrers, jardins, places i interiors d'illa de la ciutat de Barcelona tindran nous noms de dona. Coincidint amb el mes del Dia Internacional de la Dona, l'Ajuntament de Barcelona canviarà la nomenclatura d'aquests espais públics per "compensar l'oblit històric de les dones", afegint a la guia de carrers noms femenins tan importants com el de la poeta i pintora Felícia Fuster i Viladecans o el de l'activista i filòsofa Gretel Amman. A partir d'aquest cap de setmana començaran els actes de descoberta dels noms i d'algunes plaques commemoratives que també s'instal·laran.

La comissió de Nomenclàtor del consistori i les famílies de les dones homenatjades han aprovat tots els canvis, pensats per incloure dones que "representin" la classe popular, el moviment veïnal i el feminisme de la ciutat per rellevar noms que ara hi predominen, més relacionats amb les classes nobles. Si ens fixem en les dades de carrers amb noms d'home i de dona observem una gran disparitat: el 35% de carrers de Barcelona tenen nom d'home, mentre tan sols el 8,3% porten un nom femení. Tot i això, en els últims 8 anys, els noms de dona han incrementat més de dos punts percentuals.

De totes maneres, aquest increment encara és "poc", segons ha declarat el regidor de la Ciutat Vella, Jordi Rabassa, qui ha afirmat que el consistori es troba amb l'inconvenient que la ciutat no creix i per incorporar alguns noms de dona se n'han de treure d'homes. Amb tot, l'aposta de l'Ajuntament per contribuir a la feminització dels carrers i places és ferma, i per això s'ha proposat "introduir el màxim de noms de dona possible" als nous espais de la ciutat.

16 nous noms escampats per la ciutat

Pel que fa als números exactes, durant tot el mes se sumaran noms de dona a 3 carrers, 2 interiors d'illa de l'Eixample, 9 places, 1 jardí i 1 passatge. A Ciutat Vella, el carrer Comte de Santa Clara canviarà el seu nom pel de Felícia Fuster i Viladecans i, al carrer de l'Om, s'inaugurarà una placa blava per homenatjar Amàlia Alegre, qui fou una activista militant del Partit Radical d'Alejandro Lerroux. A la zona de l'Eixample, dos interiors d'illa portaran noms de dona: els Jardins de les Treballadores de Numax, al carrer Sicília, i els Jardins Cristina Fernández.

A Sants-Montjuïc, dues places es batejaran amb noms femenins: una en honor a la mestra i historiadora Valerie Powles, i l'altra a les Treballadores del Vapor Vell. Ben aprop d'allà, a Les Corts, l'honorada serà l'activista política independentista Carme Claramunt i Barot. Pel que fa al districte de Sarrià-Sant Gervasi, l'arquitecta Rosa Barba Casanovas cedirà el seu nom a un pas, mentre Gràcia sumarà el nom de la pionera nedadora Josefina Torrens Illas als seus carrers. En aquesta zona, es commemorarà a Pepita Pardell Terrades i a Emèrita Arbonés Sarrias amb una placa.

A la zona de Sant Martí, dues dones batejaran carrers, Gretel Amman i Lola Iturbe Arizcuren, mentre un jardí retrà homenatge a l'arquitecta Margarita Brender i Rubira. També es dedicarà una plaça a Lolita Torrentó i Prim. En aquest mateix districte, una plaça durà el nom de Carmen Balcells, un faristol es dedicarà a la Tancada de Dones del Patronat i s'inaugurarà la plaça Rosalind Franklin. Si ens enfilem fins a Horta-Guinardó descobrirem les noves places de les activistes Ramona Fossas i Puig i Rosa Galobardes i Alsina. Luisa Alba Cereceda tindrà una plaça a Nou Barris. Finalment, a Sant Andreu es batejarà la plaça dedicada a l'activista Francesca Vergés.

De los 4700 nombres de calle que hay en Barcelona, solo el 8%, menos de 400, llevan nombre de mujeres.

Dels 4,700 vials que hi ha a Barcelona, només un 8% --menys de 400-- porten noms de dones, Al llarg del mes de març, quan se celebra el Dia de la Dona, s'hi afegiran 16 noms més, D'aquesta manera es vol redreçar aquest desequilibri, a lmenys en part, Aquest cap de setmana ja s'han inaugurat 3 espais dedicats a dones activistes en el món laboral i veïnal i en la recuperació de la memòria històrica, Són treballadores de l'antiga fàbrica Numax de Barcelona. Van ser protagonistes d'un moment clau de la lluita obrera. A la Numax s'hi feien ventiladors i petits electrodomèstics, amb condicions laborals molt dolentes. Les protestes van dur a acomiadaments i la plantilla, la majoria dones, va respondre amb vagues, Els propietaris volien tancar, L'any 1977, deforma assembleària, els treballadors van decidir prendre el control de l'empresa, Una experiència d'autogestió aleshores i n'èd ita que va recollir un documental de Joaquim Jordà, pagat amb els diners de la caixa de resistència, Hemos pasado del control a la gestión de la fàbrica, y hemos demostrado a todos que el trabajador es algo más, mucho más, que un mero robot encadenado a la màquina, Que somos capaces de pensar, coordinar, planificar y dirigir, No ha sido fácil, todos nos hemos vistos obligados,, L'autogestió va durar dos anys fins que la fàbrica va haver de tancar, Ara un interior d'illa de la Sagrada Família porta el nom de les treballadores de Numax, al solar on hi havia el cinema Niça, Ha estat una demanda de l'associació de veïns del barri, per reivindicar el passat industrial i el paper històric de les dones, Paramés lomás, estoy superagradecida, cuando me lo dijeron,, No he podido dormir estas noches. Va ser una escola per a nosaltres, Val la pena lluitar pels teus somnis, pel que consideres just, pel que consideres que és un dret, De vegades es guanya, de vegades es perd, però l'experiència queda, Durant el mes de març, 16 places i carrers de Barcelona es bategen amb noms de dones, És el cas d'aquesta placeta del Poble-sec que ara recorda Valerie Powles, una mestra i activista anglesa, anarquista, que va lluitar de forma infatigable perquè no es perdés la memòria històrica i el patrimoni, Amb el suport d'entitats del barri, Valerie Powles va evitar que es destruís el refugi antiaeri de la Guerra Civil, el 307, que ara és un dels espais del Museu d'Història de Barcelona, La inauguració de la placa, davant el refugi, ha estat festiva, amb molts dels seus amics, familiars i companys,

L'Ajuntament commemorarà els 150 anys dels Fets de Sarrià

La Primera República espanyola es va proclamar l'11 de febrer de 1873. Després d'un any convuls i d'inestabilitat política, el gener del 1874 el general Francisco Serrano va dissoldre les Corts i va governar amb el suport dels monàrquics fins a finals de desembre del mateix any, que es va acabar definitivament la primera experiència republicana.

Però el gener del 1874 hi va haver uns fets decisius per a la República, que van passar a Sarrià. El líder republicà Joan Martí Torres es va fer fort al barri amb uns voluntaris en defensa de la legalitat republicana. Des del 8 de gener van resistir els atacs de les tropes del general Martínez Campos i el darrer indret de resistència va ser a la plaça de Sarrià, on van acabar sucumbint. Els caiguts en el conflicte se'ls va considerar màrtirs en defensa de la República.

Ara, l'Ajuntament, amb motiu del 150è aniversari de la Primera República, vol recordar també el que es coneix com els Fets de Sarrià i homenatjar les persones que hi van morir.

Així doncs, en memòria dels fets, el consistori celebrarà un acte el pròxim 17 de març, a la mateixa plaça de Sarrià, i es col·locarà un faristol que ho commemora.

Aquest homenatge entra dins del conjunt d'accions que es faran en record de la Primera República. Es col·locaran dos faristols més a la ciutat i se celebrarà una jornada democràtica.

<https://liniatarxa.cat/liniasarria/noticies/ajuntament-commemorara-els-150-anys-dels-fets-de-sarria/>

Colau honra a los militares que lucharon en Cuba en 1898 después de quitarle la calle al jefe de la escuadra

Una exposición del Ayuntamiento pone en valor el mausoleo de Barcelona dedicado a los soldados españoles de las guerras de finales del siglo XIX

Las incongruencias y las contradicciones, en política, son habituales, pero no deberían ser normales. Ada Colau, alcaldesa de Barcelona, es un claro ejemplo de ello. Especialmente, porque dio el salto del activismo al Ayuntamiento prometiendo, defendiendo y alegando una serie de ideas (pisos de protección oficial, pobreza, mejoras en el urbanismo, limitación de mandatos...) que, una vez con la vara de mando en su mano, ha demostrado que una cosa es el activismo social y otra, bien distinta, la política real. Le ha ocurrido lo mismo con los golpes de efecto simbólicos, como por ejemplo los cambios de nombre de algunas calles.

Hoy se inaugura una exposición en la capital catalana con el título: 'Panteón de los soldados de ultramar: monumento funerario a los soldados de las guerras coloniales de 1898 del Cementerio de Les Corts', que recrea el panteón dedicado a los militares que lucharon en la guerra de Cuba de finales del siglo XIX, inaugurado en 1904 en el cementerio de Les Corts. La muestra la organiza el Ayuntamiento de Barcelona y se ha instalado en el Salón Expositivo de la Sede del distrito de Les Corts. La exposición se puede visitar hasta el próximo 30 de abril.

Lo curioso de este asunto es que, en 2018, Colau lideró el cambio de nombre de la calle Almirante Cervera, por el del cómico y actor Pepe Rubianes, argumentando que Cervera era «facha», a pesar de que Pascual Cervera había sido almirante y héroe de la Guerra de Cuba y falleció en 1909, es decir, casi treinta años antes de que se instaurase el régimen franquista en España. Valents reclamó recientemente que se recuperase el nombre de Almirante Cervera en el nomenclátor de la ciudad. Ahora, el Ayuntamiento honrará a los héroes militares enterrados en el cementerio de Les Corts, aunque se le haya retirado la calle al jefe de la escuadra de Cuba que luchó contra la armada de los EE.UU.

De entierro modesto a mausoleo

La muestra en la sede del distrito barcelonés se inaugura este martes con la conferencia de Daniel Venteo, historiador y comisario de la exposición y, a continuación, se realizará una visita de la exposición. Según recoge la información facilitada por el Ayuntamiento, fue en 1904 cuando el consistorio en un acto solemne inauguró el panteón a los soldados que habían luchado en las guerras coloniales de Cuba y Filipinas. Una iniciativa «sin precedentes» en toda España y que arrancó en 1897, cuando Les Corts todavía no pertenecía a Barcelona y Cruz Roja consiguió de la alcaldía de aquel municipio el compromiso de ubicar en un solar «los restos mortales de los soldados repatriados que habían traspasado como consecuencia de la guerra».

Una vez que Les Corts se incorporó a Barcelona, el Ayuntamiento impulsó el proyecto y convirtió la iniciativa en «un mausoleo monumental donde, desde entonces, se tributa memoria y homenaje a las víctimas de una guerra colonial que afectó, especialmente, a los hijos de familias humildes». El autor del panteón fue el arquitecto municipal Pere Falqués, que quiso que «todos los nichos estuvieran perfectamente numerados e identificados con la identidad de los repatriados». En 1904 se identificó a 722 víctimas. Después se añadieron más restos de soldados españoles.

Sagrada Família

líniaeixample.cat

1 de març del 2023

Obres | Compromís per posar fi al soroll a Sardenya

Les obres al número 354 del carrer Sardenya, que han provocat molts maldecaps als veïns de la zona i a l'Escola Sagrada Família, sembla que per fi donen un respir als afectats. El "soroll extrem" va acabar la setmana passada.

El passat obrer i lluitador del barri

» L'interior d'illa on hi havia el cinema Niza passarà a dir-se oficialment Treballadores de la Numax
 » La descoberta de la placa marcarà l'acte central del 8M a l'Eixample i comptarà amb extreballadores

Anna Utiel
LA SAGRADA FAMÍLIA

A finals dels setanta, el personal de la fàbrica d'electrodomèstics Numax va dir prou. Treballaven amb una maquinària obsoleta que suposava un risc per a la seva seguretat i cobraven sous molt baixos. En aquest context, van convocar una vaga. La resposta de la direcció de l'empresa va ser una onada d'acomiadaments. I després en va venir una altra. Malgrat tot, van mantenir l'aturada fins que gairebé tots els empleats van ser readmesos. Finalment, la propietat va abandonar la fàbrica i la plantilla va apostar per l'autogestió. L'experiència va durar dos anys.

"Jo vaig ser una de les treballadores acomiadades per fer vaga", diu Magda Mirabet, que va viure en primera persona aquesta revolució obrera. A partir del 4 de març, ella i les seves companyes de lluita tin-

dran un interior d'illa en el seu record. Treballadores de la Numax és el nom amb el qual es batejarà l'interior d'illa on hi va haver l'antic cinema Niza, entre els carrers de Sicília, Rosselló i Sardenya i la plaça de la Sagrada Família.

Aquest dissabte es farà la descoberta de la placa que homenatjarà aquella plantilla formada majoritàriament per dones. La inauguració del nou nom de l'interior d'illa donarà el tret de sortida a l'acte central del 8M a l'Eixample. Després es projectaran, a l'Ateneu El Poblet, els dos documentals que Joaquim Jordà va fer sobre aquesta fàbrica: *Numax presenta* (1979) i *Veinte años no es nada* (2004).

EXEMPLE DE RESISTÈNCIA

"Va ser molt dur", admet Mirabet rememorant aquella etapa. Quan van aconseguir la readmissió i van decidir tornar a la feina, els membres de la plantilla es van trobar que la direcció havia fet un *lockout*, un tancament patronal. No

Un fotograma de *Numax presenta* i l'interior d'illa Treballadores de la Numax. Fotos: Filmoteca de Catalunya i Ajuntament

van rebre cap informació, però no es van quedar de braços plegats. Van continuar reunint-se i fent assemblees en una ubicació privilegiada: la cripta de la Sagrada Família, que els cedia el rector.

Al final van poder tornar a treballar, però la situació no va millorar. "Aleshores es cobrava setmanalment i en metàl·lic. El primer divendres ja no ens van pagar", explica Mirabet. Conscients de la maniobra de la propietat per

forçar el tancament de la fàbrica, els empleats la van ocupar. S'hi passaven el dia i fins i tot les nits, fins que, assessorats pel Col·lectiu Ronda, van optar per l'autogestió.

"Els treballadors més qualificats van marxar. Hi vam quedar la mà d'obra pura i dura, que érem principalment dones", relata Mirabet. Reconeix que no va ser fàcil competir amb la resta del sector. Ho van intentar, però l'any 1979 van haver de tancar.

Per a Mirabet, la lluita de la Numax "s'ha d'emmarcar en el context". "Amb la mort de Franco, hi havia moltes ganes de construir un país nou. Hi va haver molts casos com el nostre, però nosaltres vam tenir el privilegi que Joaquim Jordà ens fes el documental", afegix. Sobre l'interior d'illa, agraeix la proposta de l'AV Sagrada Família. "Em fa il·lusió que es recordi la Barcelona obrera, ara que té més pes la Barcelona turística", conclou.

Fotografia i memòria: imatges que testimonien els canvis

HISTÒRIA ▶ Coincidint amb la construcció de la superilla, la Casa Golferichs, l'Espai de fotografia Francesc Català-Roca i Camí Amic, obren una convocatòria de fotografies per crear un arxiu fotogràfic de l'Esquerra de l'Eixample. Aquesta iniciativa pretén ser un material obert i de consulta als veïns i veïnes del barri i, sobretot, per a les escoles i instituts de la zona.

Així doncs, el projecte d'arxiu col·laboratiu té com a objectiu crear un referent memorístic de

El tramvia, un element característic d'una part del segle XX. Foto: Golferichs

Un projecte recull fotos per crear un arxiu dels canvis del barri durant el segle XX

l'Esquerra de l'Eixample on es puguin veure i consultar els canvis que va patir el barri al llarg del segle XX. Però les fotografies a presentar han de ser exclusivament de temàtica urbanística. És

a dir, fotografies que mostrin carrers, habitatges, edificis històrics, comerços, mobiliari urbà, cruïlles, vies de tren, antigues fàbriques i tot el que tingui relació amb l'espai públic.

I és que amb aquest recull fotogràfic es podran explicar els canvis urbanístics que van tenir un paper primordial en els canvis socials i de la vida diària de tothom qui vivia al barri.

Amb tot, la convocatòria està oberta des del 9 de gener, i es tan-

carà el pròxim 17 de març. A més, les fotografies en paper i en negatius les recullen tant la Casa Golferichs com l'Espai Francesc Català-Roca i, un cop s'entregen, s'ha d'omplir un formulari perquè el centre reculli dades bàsiques que expliquin la foto.

Finalment, l'equip de l'Espai de fotografia Francesc Català-Roca serà l'encarregat de seleccionar les imatges que es cregui que poden tenir un valor de consulta per l'arxiu.

Fort Pienc

líniaeixample.cat

1 de març del 2023

Benestar | La importància del descans, a debat

El Centre Cívic Ateneu Fort Pienc acull avui a les 18.30 una xerrada sobre la importància de descansar i dormir bé i l'impacte a la nostra vida, a càrrec de la Doctora Carla Estivill, directora d'investigació de la Fundació Estivill.

La memòria rural del Fort Pienc

» L'Ajuntament ha impulsat un pla per a recuperar el patrimoni i la memòria històrica del Rec Comtal
 » L'Arxiu Històric del Fort Pienc aplaudeix la iniciativa, tot i que de moment la considera "irreal"

PATRIMONI HISTÒRIC ▶ El desenvolupament econòmic i social de la ciutat al llarg de la història ha tingut moltes etapes. Una d'elles –i potser una de les menys conegudes– va ser la que té a veure amb el Rec Comtal, ja que en tractar-se d'una séquia a l'aire lliure, quan va estar en funcionament, es va convertir en un punt neuràlgic de l'espai públic i la vida social dels ciutadans, a més d'una explotació de l'agricultura i la indústria. Cal recordar que el Rec Comtal era un gran canal hidràulic que es va construir a mitjan segle X i abastia d'aigua la ciutat fins a mitjan segle XX.

Ara l'Ajuntament ha impulsat un pla amb un paquet de mesures per reivindicar el canal i recuperar-ne la memòria històrica. La idea del consistori és, no només conservar la infraestructura, sinó també crear un recorregut urbà amb nous espais públics. De fet, proposen 33 punts

UNA PETICIÓ QUE VE DE LLUNY

La recuperació del rec ja fa temps que veïns de Sant Andreu i Nou Barris la reclamen. En aquestes dues zones de la ciutat hi ha dos punts on el canal no està soterrat i la rehabilitació seria molt més còmode. En canvi, al Fort Pienc els dos punts que formen part del projecte estan soterrats i tot plegat serà una mica més complicat.

Sobre la iniciativa de recuperar el rec, Gisela Boronat, membre de l'Arxiu Històric del Fort Pienc, explica que els sembla "molt bé" la proposta municipal, però de moment considera que és "irreal" per com estan plantejats els dos punts del barri. I és que les dues zones que l'Ajuntament ha indicat que es faran al Fort Pienc són a davant de la Monumental i al Molí del Comendador. A les imatges virtuals que el consistori ha ensenyat es veu un projecte "molt bonic", diu Boronat, però afegeix

Inauguració de les obres de desviament del Rec Comtal el 1916. Foto: Arxiu Fotogràfic de Barcelona

punt de la Monumental haurà de ser molt petit perquè hi càpiga i el del Molí es farà a un interior d'illa que ara està ocupat pels barracons del nou CAP del carrer Nàpols".

D'altra banda, Boronat reivindica la rellevància històrica del

municipal vulgui recuperar-la: "Fins que Barcelona no es va urbanitzar del tot, el rec va tenir una importància vital en la vida de la gent".

Una de les curiositats que han aflorat en altres obres és que, quan s'han trobat restes del rec, aquestes podrien indicar que es X.

"Potser el van fer els musulmans i amb les futures excavacions segur que es descobriren més elements", diu Boronat.

Amb tot, el projecte no té data concreta d'execució i l'Ajuntament només ha dit que després de les eleccions s'aniran pressupostant les actuacions.

...y más

El monumento levantado en Tortosa en 1966 en memoria de los combatientes «de uno y otro bando»

Memoria Histórica

El Gobierno catalán apunta otra vez al monumento a la Batalla del Ebro

► La Ley de Memoria del Govern prevé su retirada y la de otros restos en dos años

Andrés Bartolomé. MADRID

En el verano de 2021 y en una fecha nada casual –el 85 aniversario del comienzo de la Guerra Civil–, la Generalitat de Cataluña tenía todo listo para desmantelar el monumento a la Batalla del Ebro. Una decisión judicial paralizó entonces la actuación, pero el Govern no se da por vencido. La nueva Ley de Memoria Democrática de la comunidad, que será aprobada este martes en Barcelona como proyecto de ley, establecerá la eliminación de

todos los monumentos franquistas del espacio público en Cataluña en un plazo de dos años, lo que incluiría el monolito de Tortosa [aunque ya fue despojado de toda referencia al régimen de Franco]. «El caso todavía está judicializado, pero esta nueva ley le dará al juez un marco jurídico para ordenar que sea retirado», según la consejera de Justicia del Govern, Gemma Ubasart.

Para erradicar estos vestigios primero se va a actualizar el Censo de Simbología Franquista de Cataluña, cuya última edición data de 2010, cuando se contabi-

lizaron cerca de 4.000 símbolos en el territorio. Ubasart precisó que en esa lista entra el monolito de Tortosa, que Justicia ya intentó quitar pero que permanece en su sitio debido a que un juez paró el orden de la Consejería, accediendo a las medidas cautelares de Corembe (Colectivo para la Reinterpretación del Monumento de la Batalla del Ebro), que se opone a la retirada.

Pero la defensa del conjunto memorial, que lleva en el lecho del río desde 1966, cobra ahora nuevos bríos. Corembe y la asociación Tortosinos por el Monumento han llegado a un acuerdo para presentar conjuntamente una lista electoral en las próximas elecciones municipales del 28 de mayo. Socios y simpatizantes de ambas entidades han insistido en dar un paso adelante llevando su estrategia de conservación a la vía política, apostan-

Dos colectivos a favor del monolito se presentan a las elecciones del 28 de mayo en su defensa

do por que la candidatura en una agrupación de electores «es la más indicada para defenderlo». Rubén Espuny, miembro de Tortosinos por el Monumento (nacido en 2016) y Corembe (2020), explica a LARAZÓN que «vamos a hacer una candidatura transversal y nuestro principal objetivo no será otro que la protección del monumento, su rehabilitación e iluminación permanente, aunque esto no quiere decir que también haya otras propuestas para la ciudad». Porque, asegura, «aspiramos a ser un grupo municipal clave para el próximo mandato en el Ayuntamiento de Tortosa».

Alegan que el consistorio «se ha mostrado incapaz de respetar y ejecutar la voluntad mayoritaria de los tortosinos expresada en las urnas en el sentido de preservar y reinterpretar el monumento» [en 2016 una consulta popular respaldó con un 68% de votos que se conservara]. Su expectativa puede estar en lograr uno o dos concejales en un Pleno de 21 ediles que domina hoy Junts (7), con la marca local de Podemos, Movem Tortosa (5), ERC (4) y el PSC (3), completado por Cs (1) y la CUP (1) al que también optará Valents –partido constitucionalista de centroderecha– el 28-M.

Mientras, la licencia para las obras de retirada «sigue suspendida cautelarmente» con «varios procedimientos abiertos en una cuestión que está 'sub iudice' y parece ir para largo», confirma Alejandro Hernández, abogado de Corembe. El último paso ha sido «solicitar un informe oficial para poner en conocimiento del tribunal el valor artístico, arquitectónico y patrimonial».

Acerca de la nueva legislación en ciernes, Hernández dice «confiar en que haga excepciones conforme al artículo 46 de la Constitución, que obliga a las administraciones públicas a proteger el patrimonio cultural y artístico, máxime cuando al conjunto de Tortosa ya se le quitó toda simbología franquista» y, recuerda, «en 2016 los tortosinos mostraron un apoyo mayoritario a que se mantuviera».

La intención es seguir en la defensa de un monumento que «forma parte ya de la fisonomía local», porque «en caso de que la nueva ley del Govern no se atenga a las excepciones que marca la normativa, plantearíamos nuevas vías para impugnarla», advierte el letrado.

▶ 6 Marzo, 2023

PATRIMONI HISTÒRIC

Les obres de reforma del Museu d'Història de Barcelona han descobert que un mur del Castell del Veguer, que es creia enderrocat el 1847, continuava ocult com a paret mitgera entre dues finques. Una gran part s'ha restaurat i serà visible.

El mur de la presó medieval resisteix

Ernest Alós

ERNEST ALÓS
 Barcelona

La porta romana que donava a l'actual Via Laietana, amb les seves dues torres, es va ampliar a l'edat mitjana per convertir-se en el Castell Vell, el castell dels vescomtes. Va passar després a ser la Cort del Veguer, on es van situar les sales de la justícia reial i la presó de Barcelona des del segle XIII fins al primer terç del segle XIX. Tot aquest edifici, amb gairebé dos mil·lennis d'història, va ser enderrocat entre els anys 1823 i 1847. ¿Tot? No.

Un mur va resistir i encara resisteix, «traspaperat» en forma de mitgera entre dues finques fins que ha sigut identificat per sorpresa i restaurat durant les obres de reforma del Museu d'Història de la Ciutat (Muhba) que s'inauguraran a final de mes. Es tracta d'una paret mestra amb parts dels segles XIV i XVII que correspon a les dependències judicials del veguer, el representant reial a la ciutat, i una ampliació del segle XVII, quan es van crear noves dependències carceràries entorn del pati de la presó. Ja restaurat, es convertirà en «un dels grans atractius de la nova casa de la història de Barcelona», explica el director del museu, Joan Roca.

Obres de reforma

¿Ha aparegut tot el mur, que va ser un dels laterals de la presó que va donar nom (Baixada o Davallada de la Presó) fins als anys 50 a l'actual Baixada de la Llibreteria? No, tampoc. Les obres de reforma del Muhba als anys 90 es van carregar tota aquesta paret al nivell de la planta baixa, on actualment es troben les taquilles, i només va quedar a la vista a efectes decoratius un tram a la sala Carreras Candí de la planta 2, sense que (en un cas de la dita a cal ferrer, ganivet de fusta) es fes gaire atenció al que eren aquestes pedres. Per què se'n desconeixia l'existència, quines parts d'aquest tram de paret han sigut eliminades i per què i com s'ha rescatat majoritàriament per convertir-se en un nou element per conèixer el passat de la ciutat requereix explicar breument en què consisteixen les reformes en

Un tros de la paret mestra dels segles XIV i XVII descoberta durant una reforma al Museu d'Història de la Ciutat.

marxa del Muhba i la història dels dos edificis que la formen, Llibreteria, 7 i la Casa Padellàs.

L'actual reforma del Muhba dedicarà la planta baixa a activitats obertes, l'Àgora; la superior, a investigació, i les plantes segona i tercera, a l'exposició permanent. Per guanyar espai, l'exposició integrada en un recorregut la Casa Padellàs (l'edifici gòtic desmantellat per l'obertura de la Via Laietana i traslladat pedra a pedra a la seva ubicació actual entre els anys 30 i la inauguració del Museu, el 1943) i l'edifici del carrer Llibreteria, 7, una casa de veïns del segle XIX. Així que el projecte arquitectònic, a càrrec de Tomàs Morató, preveia obrir tres passos entre els dos edificis travessant la mitgera entre tots dos, instal·lar-hi un ascensor que donés servei als dos i derruir el forjat dels anys 90 entre dues plantes i unir-les amb una escala. Però aquesta

mitgera era alguna cosa més del que s'esperava.

L'edifici del carrer Llibreteria es va construir després d'enderrocar la presó per traslladar-la al carrer Reina Amàlia, igual com el que avui allotja l'Hotel Suizo i la pastisseria La Colmena. Però resulta que no es va eliminar el mur compartit amb els edificis veïns més pròxims a la plaça del Rei, sinó que es va aprofitar. I aquella paret va quedar reemparedada quan s'hi va adossar la Casa Padellàs. Ja hem dit que als anys 90 no se li va fer gaire cas: aquest element no va

Es tracta d'una paret mestra amb parts dels segles XIV i XVII i una ampliació tardana

brebre protecció patrimonial ni va ser objecte d'estudi arqueològic. Així que el projecte arquitectònic en marxa no considerava que hi hagués cap element patrimonial per protegir. Tampoc es va fer cap tast previ (el nivell C de protecció de l'edifici del segle XIX obliga només a salvar les façanes i documentar les demolicions... però una altra cosa seria una edificació del segle XIV, i es podria interpretar de la normativa municipal de patrimoni que hauria sigut necessari un informe previ a la llicència d'obres), així que la Comissió de Patrimoni de Barcelona va aprovar el que semblava implicar només obrir portes a la paret d'una casa de veïns. Quan es van començar a enderrocar envans van començar a aparèixer darrere les pedres medievals. I els vistiplau ha vingut a posteriori, després de les indagacions contra rellotge d'experts com Reinald González i Ramon

Pujades i en una cimera «de campanya» celebrada in situ per les comissions de patrimoni de Barcelona i de Catalunya (que, segons fonts del Departament de Cultura, no obstant, encara està «a l'espera de l'informe que s'ha sol·licitat a la de Barcelona»).

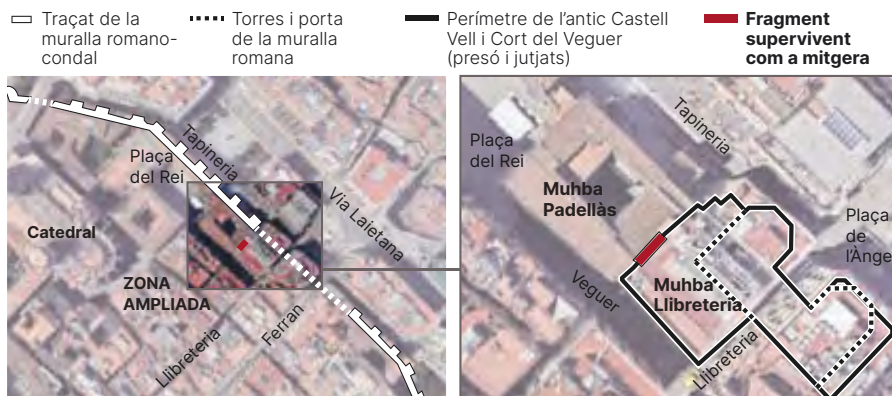
Dues finques

Els dos grans passos entre les dues finques es van obrir afortunadament, expliquen Morató i l'investigador del Muhba Ramon Pujades, en un tram de mur del segle XIX. Però es va ampliar un altre pas i es va executar l'ascensor, que va afectar el mur medieval, abans que es donés la veu d'alerta. O més aviat de «celebració», explica Morató, en el moment en què van veure «què estava apareixent» darrere dels envans que s'estaven repicant. Perquè, recorda Pujades, es tenia la idea que simplement «la Cort del Veguer havia sigut de-

► 6 Marzo, 2023

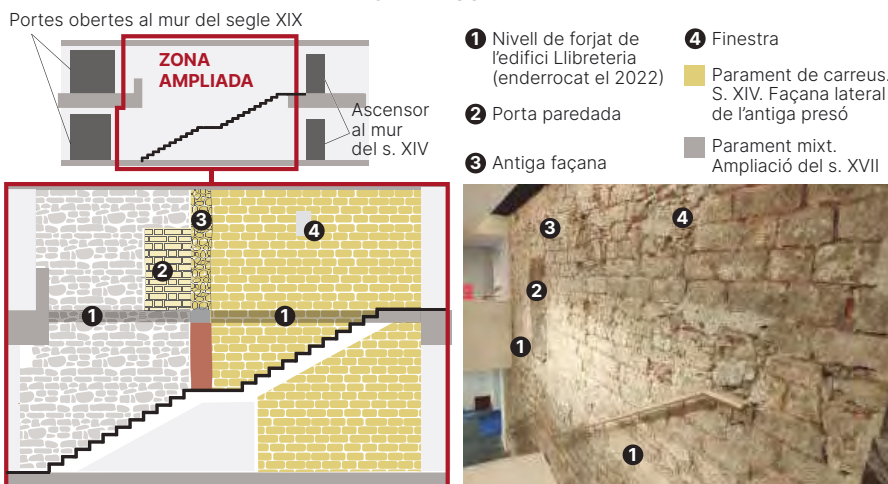
EL QUE QUEDA DEL CASTELL VELL

moldida». Fets consumats, tot i que el director del Muhba considera que tampoc hauria existit cap altra alternativa a causa de la prioritat absoluta que dona l'actual codi d'edificació a les mesures d'accessibilitat i seguretat.

Roca destaca el que s'ha salvat, modificant «amb gran sensibilitat» el projecte arquitectònic inicial per fer-lo «visible i visitable» i que formi part del recorregut del museu, amb una senyalització que explicarà aquest desconegut edifici desaparegut de la ciutat i la seva evolució des de l'edat mitjana fins al segle XXI.

EL FRAGMENT SUPERVIVENT

Finestra tapiada

¿Què va ser aquest nou element patrimonial del Muhba? A la dreta del visitant, un mur del segle XIV, amb una finestra tapiada. Correspon a l'ampliació que es va fer quan va guanyar importància la figura del veguer com a oficial representant de l'autoritat judicial i governativa del rei a la ciutat. Per a la seva seu, la cúria judicial i al mateix temps presó de la ciutat, havia heretat el castell dels vescomtes, que havien convertit el portal fortificat romà en el denominat Castell Vell, que dominava la porta nord-est de la ciutat.

L'altra meitat correspon al segle XVII. Mentre, pel que sembla, les masmorres se situaven a les

Va ser part de la seu del veguer de Barcelona i després una oficina carcerària

Memòria històrica. Els vescomtes de Barcelona.

Temps de Reconquesta

La dinastia dels vescomtes de Barcelona mereix una història a part, o més ben dit una novel·la o una sèrie que desafiaria alguns mites dels temps de la Reconquesta: després de desafiar sense èxit el poder dels comtes, la progènie dels quals va prosperar fins arribar a Felip VI, aquesta dinastia paral·lela i malaguanyada es va extingir després que Reverter I s'exiliés com a mercenari del sultà del Marroc, un dels seus fills tornés per fer-se templer i l'altre es convertís a l'islam amb el nom d'Ali ibn Reverter.

En aquest dibuix de Joaquim Oliva es mostra la part del complex de la Cort del Veguer que donava a la plaça de l'Àngel, vist des del punt en què avui transcorre la Via Laietana, a principis del segle XIX. A l'esquerra, la casa gremial que va ser enderrocada per obrir el carrer Jaume I, al centre, la torre que, amb reformes dels segles XV i XVIII, va substituir una de les dues torres de la porta romana. A la dreta, la torre romana hexagonal que va sobreviure fins que es va enderrocada al segle XIX. Enmig, l'actual carrer Libreteria, llavors davallada o baixada de la Presó. Les reixes revelen la funció carcerària del complex.

El mateix lloc, en l'actualitat, amb l'Hotel Suís al lloc de la torre esquerra de la porta romana i el

bloc que acull una botiga d'artesanía i la cereria Subirà al lloc de la torre dreta. En el mapa del setge francès de Barcelona de 1689 (o dels Atachos) les cases particulars no responen a cap descripció realista però els edificis públics sí. A dalt a

l'esquerra, la catedral. Quadriculat, la Cort del Veguer, amb el pati, les dues torres de l'antiga porta romana i el pont que les unia. ■

torres romanes i les dependències judicials a l'ampliació medieval, el pati era utilitzat pels presos i en aquell segle es van començar a aixecar noves plantes davant el carrer Veguer per poder allotjar dependències de la presó, com les estances per a les dones, la infermeria i una capella, operació a la qual podrien correspondre les restes més modernes.

Els visitants veuran també maons moderns que tapien una porta de la qual es desconeix l'ús, forats de bigues que es van encaixar al mur, farcits de morter per estabilitzar-los... «Per a la part descoberta ara, a diferència de la visible fins ara, s'ha optat per una restauració que mostra les ferides del temps en lloc de dissimular-les amb criteris estètics», explica Roca. «Seguint les indicacions de la comissió de patrimoni i el Servei d'Arqueologia».

Però la història encara no s'ha acabat. El mur podria seguir al subsol romà en forma de fonaments que podrien continuar explicant la cronologia de l'edifici si algun dia s'exploressin. ■

9 Marzo, 2023

Memòria històrica

No ha arribat el mom

PETICIÓ • La família d'un dels dos bombers enterrats en una fossa a Gurb el 1939 reclama a la Generalitat que no tanqui la carpeta de la recerca de Manuel Alegre Villanueva i Bartolomé Isasa Ruiz en assabentar-se per televisió d'una primera excavació infructuosa

LA GRIERA • Bombers en Guerra qüestiona que els soldats republicans fossin enterrats just davant de la porta de la masia de Gurb

L'indret exacte on es va practicar l'excavació, sense èxit, davant la porta de la masia de Gurb. Al costat, el bomber Manuel Alegre ■ EL PUNT AVUI

Emili Bella
 BARCELONA

La direcció general de Memòria Democràtica va dur a terme una excavació entre el 20 i el 23 de desembre del 2021 a l'entorn de la masia la Griera de Gurb (Osona) a la recerca de les restes de Manuel Alegre Villanueva i Bartolomé Isasa Ruiz, dos membres del cos de Bombers de Barcelona tirotejats el 3 de febrer del 1939. La família d'Isasa estava molt esperançada amb la recerca. "Només faig que parlar-li, el tinc aquí retratat, i li dic: «Aviam si t'ajunto amb la mama», deia la seva filla, Maria, de 88 anys, en declaracions a aquest diari. La recerca, però, va acabar sense èxit. Els arqueòlegs van excavar una superfície de 300 metres quadrats. Els habitants de la masia el 1939 els van enterrar en una fossa en un hort a 70 metres de l'immoble, segons consta en la seva de-

claració recollida l'any següent a la causa general contra la República instruïda pel franquisme. "Hem obert allà on se suposava que eren, perquè ho deien els masovers. Potser no eren allà, o potser els van bellugar, però allà on es deia que podien ser, amb la tecnologia que tenim actualment, no els hem trobat", assegurava l'anterior director general, Toni Font. El govern donava aleshores carpetada a la recerca. El que fa 84 anys era un hort, avui poden ser arbres o conreus. La dificultat és evident. "S'havia d'intentar, però en algun moment has de dir prou", resolva Font el gener de l'any passat.

Arran d'un reportatge de TV3 emès al febrer, la família d'Alegre es va assabentar que la Generalitat havia obert una fossa a la recerca de les restes dels bombers i es va posar en contacte amb l'historiador que va investigar el cas, Marc Ferrer, creador de Bombers en

Guerra. "Ha aparegut la filla de l'altre bomber mort, la del Manuel Alegre, que també és viva i tampoc sabia on estava enterrat el seu pare", alertava Ferrer. Es diu Teresa, té 91 anys i viu en una residència al Pla de Santa Maria (Alt Camp). El seu fill, Jaume Peris, considera que no ha arribat el moment de dir prou. Al contrari, això només ha fet que començar, per ell, que estava mirant la televisió: "Em vaig quedar de pedra, va sortir la foto del meu avi, parlaven d'ell."

Les famílies dels dos bombers no donen la recerca per acabada i insisteixen al Departament de Justícia, Drets i Memòria, ara en mans de Gemma Ubasart, perquè continuï obrint rases al voltant de la masia. Ferrer va anar a fer una inspecció a l'indret i veu perfectament lògic que els ossos no siguin al lloc que es va excavar: "Van buscar just davant de la casa. A mi em sobta una mica, perquè si tu enterrés al-

28.12.21

Es tanca l'excavació davant la masia en una superfície de 300 metres quadrats sense trobar les despulles dels dos bombers.

gú, no ho fas davant de casa. Jo no enterro dos morts davant de casa, els allunyo més."

Peris hi coincideix: "Potser ens trobem que no volen excavar més, però ens agradaria que continuessin. Perquè van excavar on ho van fer, no ho sé, però davant de la masia no és el lloc d'enterrar dues persones; podria ser per la part de darrere de la finca."

La seva mare tenia 7 anys quan van afusellar Alegre. L'avia no va aconseguir el certificat de viudetat fins dècades després. "En aquella època, si no aconseguies un certificat que deia que l'havien afusellat no et podies casar una altra vegada, per exemple, tot i que després no es va tornar a casar", relata Peris. Sabien ben poca cosa de la mort d'Alegre, més enllà que reposava en algun lloc de Gurb. Gràcies a la investigació de Ferrer van conèixer-ne tots els detalls recollits en la causa general. Isasa va rebre

ment de dir prou

un tret a l'esquerra del front i Alegre, a darrere, a l'occipital.

Més enllà de la recerca, el que interessa a Peris és que animar tots els familiars de desapareguts durant la Guerra Civil i el franquisme a reclamar l'obertura de fosses. "Nosaltres ja ho havíem donat tot per perdut, no sabia per on començar, no havia anat ni a Gurb", recorda. Per això han decidit donar mostres d'ADN de la Teresa, per, si algun dia troben les despulles del seu pare, poder encreuar-les genèticament i confirmar-ne la identitat. La filla d'Isasa va fer el mateix. De fet, la Generalitat fa una crida

perquè els familiars s'inscriguin en el Cens de Persones Desaparegudes i facilitin mostres d'ADN. A Catalunya hi ha 887 fosses de la guerra documentades, amb una xifra estimada d'unes 14.000 persones inhumades. En total, el govern ha pogut recuperar les restes de 846 individus en 77 fosses arreu del país, 25 de les quals, obertes durant l'any passat. El nou contracte destinat a intervencions en fosses doblarà enguany el pressupost anterior fins a gairebé els 4,5 milions d'euros.

Des del primer moment en què l'historiador va comunicar el cas

d'Alegre i Isasa a Justícia fins que van començar a excavar van passar gaire bé quatre anys i mig. Primer no tenien pressupost, després hi passaven al davant altres projectes, va arribar el 155, va venir la covid... "Em van dir que havien buscat i que ja ho donaven per tancat", lamenta Ferrer, que constata que el col·lectiu dels bombers és un dels més oblidats de la guerra. A part d'apagar focs i socórrer víctimes dels bombardejos, van ser víctimes ells i el conjunt de la societat d'"una mala planificació estratègica", segons Ferrer, ja que els van enviar al front "i, és clar, a les ca-

A dalt, Manuel Alegre i la seva filla Teresa. A sota, Bartolomé Isasa, assegut a mà dreta ■ EL PUNT AVUI / BOMBERS EN GUERRA

sernes hi va haver una manca de personal molt important."

Al cos de Barcelona tant hi va haver republicans morts als camps nazis, com ara els sis que van homenatjar el mes passat amb el descobriment de plaques en record seu a l'Espai Bombers de Barcelona, com franquistes que van lluitar amb la Divisió Azul. Ferrer ha documentat un bomber de la capital que van fer fora del cos el 1939 –a tots els efectius contractats durant "el període rojo y marxista" la dictadura els en va expulsar–, que va anar al front i l'any 1941 va ser voluntari amb la unitat d'espanyols que va lluitar amb l'exèrcit nazi contra la Unió Soviètica durant la Segona Guerra Mundial.

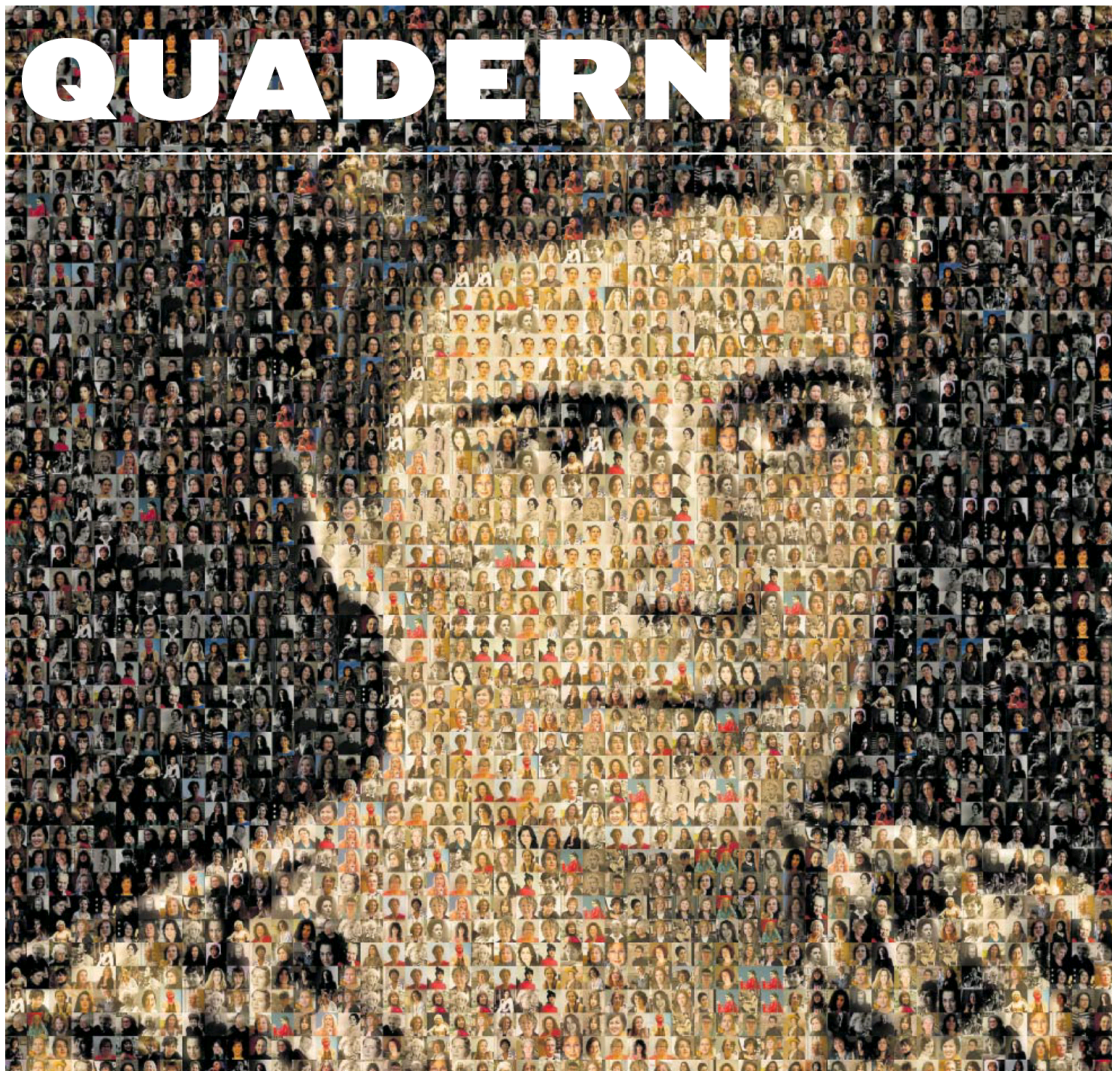
També va descobrir un bomber de Barcelona que va ingressar al cos l'any 1940 que va acabar igualment a la Divisió Azul i va morir a l'extinta URSS. "Hi ha bombers de Barcelona que van col·laborar amb la quinta columna amb Franco i que feien sabotatges als vehicles", relata l'historiador.

L'historiador Marc Ferrer investiga la participació de membres del cos de Barcelona en la Divisió Azul

En el cas d'Isasa i Alegre, van ser cridats a files el setembre del 1938. El febrer de l'any següent, en plena retirada, es van amagar uns dies a la masia, d'on van sortir el dia que els van assassinar. No estan clares les circumstàncies exactes de la mort. Una versió afirma que va caure per bales de republicans que feien batudes per cercar desertors, i una altra, que van ser morts a mans de mercenaris marroquins de l'exèrcit rebel. Segui com vulgui, els dos bombers reposen encara avui en un lloc indeterminat a 70 metres a la rodona de la masia, col·locats "en línia vertical", de manera que el primer que apareixeria seria Isasa, segons el testimoni de la veïna de la casa que els va entrar amb l'ajuda del seu germà.

Alegre va néixer el 1902 a Fuentes de Rubielos (Terol), era moler i va ingressar al cos de bombers el desembre del 1936 per reforçar la plantilla justament a causa de la guerra, mentre que Isasa, un any més jove, era originari de Montoro (Còrdova) i havia fet de xofer fins que es va incorporar al cos, el març del 1929. De la documentació recopilada per Ferrer s'extreu que el febrer del 1937 les patrulles de control van detenir Isasa "pels seus antecedents polítics" i el van conduir a la txeca de Sant Elies, on es va estar vuit dies fins que el van deixar anar "per actives gestions dels seus companys del cos". Sis mesos més tard es va afiliar a la Falange.

Per a les famílies dels dos bombers no arribarà mai el moment de dir prou mentre Alegre i Isasa continuïn en un repòs indigne. ■

Retrat de Felipa Español Coll, fet amb més d'un centenar d'imatges de dones de la cultura catalana, com Margarita Xirgu, Lluïsa Vidal, Victòria dels Àngels o Bad Gyal. c. RBAS

Una bibliotecària a la guerra

Felipa Español Coll va ser nomenada tinenta de l'exèrcit republicà per la seva tasca al front d'Aragó i al Bibliobús. Després de la Guerra Civil no va poder exercir de bibliotecària

PER RODRIGO MARINAS

Una noia llegint un llibre tranquil·lament. El 2017 aquesta imatge del segle passat, juntament amb d'altres, acompanyava una exposició sobre correspondència femenina a Valls. Però aquesta tenia una cosa diferent per a Pilar Vives Corbella, una mestra jubilada d'aquest poble tarragonès: "La vaig veure de pura casualitat. Em va cridar l'atenció el seu aspecte. Era alta i atlètica". La jove de la fotografia era Felipa Español Coll. Va ser una advocada laboralista que va exercir a Barcelona el germà de la qual havia estudiat farmàcia amb un dels seus oncles, segons el seu entorn. Vives va saber que havia estat bibliotecària durant la guerra. "Mai en van parlar, mai vaig sentir res. Va haver de ca-

llar". Va començar a estirar del fil per respondre a aquesta pregunta: què va passar per què aquesta jove acomodada acabés gairebé a la primera línia de combat?

Del noucentisme a la guerra

Amb les dades de què disposem podem esbossar un perfil de Felipa Español. Neix el 1910. Amb 12 anys la primera pista, al número del 29 d'abril de 1922 de *Pàtria*. Setmanari nacionalista. S'informa d'una festa celebrada a la Biblioteca Popular de Valls. El grup de nenes Flor de Neu havien assistit a un Curs Elemental d'Història de Catalunya i de Litúrgia. L'impartia la directora de la biblioteca, i es va organitzar un

REPORTATGE

Ve de la pàgina 1

concurs de treball entre les alumnes. Felipa Español va guanyar tant el d'història com el de llitúrgia. L'any següent és finalista d'un concurs de lectura i escriptura organitzat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

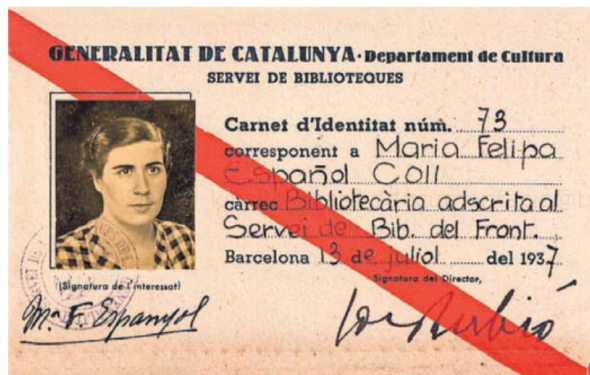
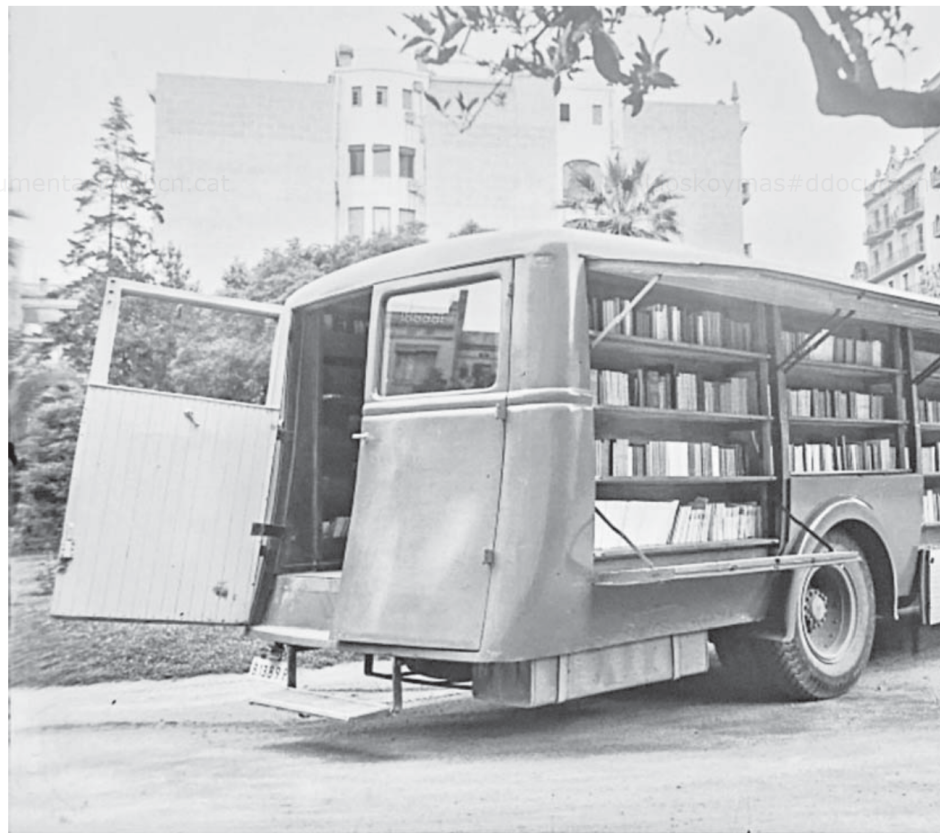
Felipa Español evolucionarà com un exemple paradigmàtic del projecte de ciutadania impulsat pel catalanisme noucentista, que situava la cultura nacional al centre de la societat. L'any 1933 se la va poder escoltar en un programa de Ràdio Associació com a representant de la Unió d'Estudiants. El 1934 és una de les integrants de l'Associació Catalanista de Valls, que fa una aportació per pagar la multa que la Generalitat republicana havia imposat al diari *La Veu del Vespre*. El 1935 fa les pràctiques reglamentàries a la Biblioteca Popular de Tarragona. El 1936 acaba els estudis a l'Escola de Bibliotecàries que dirigia l'humanista Jordi Rubió. Español va ser la segona millor estudiant de la seva promoció. I aleshores va venir la guerra.

A la Generalitat ho tindran clar: també es combat amb cultura, i les institucions de l'autogovern català lluitaran. La Conselleria de Cultura vol fer arribar llibres al front. Demana a la Direcció Tècnica de Biblioteques Populares i a la Comissió de les Lletres Catalanes que elaborin un projecte. El 17 de febrer de 1937 un decret oficial de la Generalitat crea el Servei de Biblioteques del Front. El dia 28 es va publicar aquesta nota de l'Agrupació de Professionals de Bibliotecàries de Catalunya al diari *La Humanitat*: "Havent-se de proveir les subcentrals de Barbastre, Montsó, Sarinyena, Casp i Alcanyís, es prega a totes les bibliotecàries que desitgin ocupar un d'aquests llocs que ho comuniquin per escrit o personalment, avui, donze a una del matí, a aquesta agrupació". Español seria una d'elles.

Amb el seu bagatge humanístic i el seu coneixement d'idiomes, es va oferir voluntària per participar en el Servei de Biblioteques del Front (SBF) per proveir de lectures tant els ferits dels hospitals com els soldats. Així consta al butlletí del mes de març de l'Escola de Bibliotecàries i de les Bibliotecàries de Catalunya. "Es compta, actualment, a la central de Barcelona, amb més de 10.000 volums, dels quals es trien els lots que aniran a les subcentrals de Cervera i Tarragona i d'aquests llocs als hospitals i avançades de l'Aragó. Fins ara dues companyes, Rosa Granés i Maria Felipa Español, s'han ofert d'encarregar-se d'aquestes biblioteques".

Al front d'Aragó

Als 27 anys Felipa Español va passar de la Biblioteca de Catalunya, on catalogava i traslladava caixes, a viure sola en una casa dipòsit de Sarinyena, una de les dues subseus del SBF. Rosa Granés i Noguer gestionaven l'altra oficina a Alcanyís i formaven part del grup de joves bibliotecàries que van sostenir aquest servei. Aurora Diaz Plaia reflecteix l'esperit d'aquest grup en una carta a les seves companyes: "Ja que la muntanya no ve a mi, aniré jo

Amb el seu bagatge humanístic i el coneixement d'idiomes, va ser voluntària al Servei de Biblioteques del Front.
ANC / FONS GABRIEL CASA I GALOBARDES

a la muntanya. Des que se'n van anar els primers lectors hauria anat ja cap al Front. Ara que ja no ens resta ningú, vaig a dur els llibres allà on siguin". Ella havia deixat la biblioteca popular de Canet per encarregar-se dels llibres adreçats als hospitals.

En tot just un any, la bibliotecària Español va manejar més de 12.000 volums en aquella localitat d'Oscà. Va mantenir correspondència amb Jordi Rubió, director del SBF: "Des que he quedat sola en el local que compartia amb el servei de trameses al front he procurat fer-lo semblar una Biblioteca (...) encara una manxa de flit que no vaiga cap dia i gràcies a la qual he aconse-

guït que les mosques em respectessin i un gerro que s'ha acontentat amb flors de camps perquè no en tinc d'altres (...) la Biblioteca ha estat oberta al públic militar des del 1er d'agost proppassat, d'11 a 2 del matí i de 6 a 9 de la tarda". Acompanyada d'una taula de treball en aquella casa amb una altra taula per als seus lectors, lluny de casa seva, no se sentia sola: "Em sentia amiga de tothom (...) Estic entusiasmada de la meua tasca i voldria que el dia tingués 48 hores per poder-la avençar més".

Maria C. Cugueró i Conchello, Maria Teresa Boada i Vilallonga i Vicenç Allué i Blanch compilen aquests i altres testimonis a *El servei de Bibliote-*

ques del Front (1936-1939), editat per la Diputació de Barcelona. En aquest llibre també documenten que, encara que molts reclutes aprofitaven les seves llargues hores al front per formar-se amb llibres tècnics, la literatura destacava entre els milers d'exemplars demandats. Autors com Carles Soldevila o Francesc Trabal convivien amb noms com Unamuno o Baroja, Dickens i Conrad.

"Quan a un lector li agrada molt un llibre, després el llegeix tota la sala. M'ha passat amb *Zalacain* de Baroja, amb *La tournée de Déu* de Poncela (...) A la vista dels llibres, es torna lector el més reaccionari, són poquíssims els que a l'hospital poden llegir i no ho fan", va escriure Español. Ella i les seves col·legues van traslladar al front febril·lució cultural de la xarxa de biblioteques populars instaurada al llarg de la Segona República amb la missió de combatre també fanal·labetisme.

Al cap d'un any d'instalar-se a Sarinyena, Español va fugir sota una allau de metralla intentant salvar "els llibres, la documentació i la vida", segons constata Vives. Tant la seva biblioteca com la d'Alcanyís es van desmantellar el març del 1938 amb el replegament del front aragonès.

Ànima del Bibliobús

També la central del SBF havia patit els desastres de la guerra. El periodista Manuel Amat, a *Mèrida*, ho va explicar. El tràgic bombardeig de Favaiació italiana que va provocar l'explosió d'un camió de trilita a la Gran Via va

destruir gairebé per complet les seves instal·lacions. "Ha calgut recomençar: reconstruir els fixers i els catàlegs, ordenar els llibres, adquirir-ne de nous". Però al cap de menys d'un mes ella i les seves companyes van tornar a la càrrega. Ho van fer amb el Bibliobús.

El Bibliobús tenia capacitat per a 2.000 exemplars i va ser dissenyat en temps rècord. "Magníficament equipat i amb personal tècnic competent", explicava Amat, "vol aconseguir, dintre d'un termini breu, que tots els nostres combatents tinguin a les mans els llibres que han de servir per a distreure'ls en llurs moments de descans i per elevar llur nivell cultural". En un dels 18 viatges que va fer entre Catalunya i Aragó, malgrat que a vegades havia de dormir en el vehicle, Español continuava mostrant entusiasme: "Hi torno per omplir festi- logràfica, i trobo els soldats abocats damunt els nostres llibres". Així seria descrita aquesta bibliotecària en un reportatge del 1938 publicat a la *Revista Blanco y Negro* i signat per A. Galerón. "Una chica interesante, de mirada inteligente, seria, callada, con la resolución reflejada en el rostro. No le preguntamos si tiene miedo, porque en el porte sereno se adivina la respuesta".

Felipa Español, segons Pilar Vives, es va consolidar com "Ànima del Bibliobús". Subministrava llibres per tal que els combatents els poguessin devorar durant les llargues hores a les trinxeres i als hospitals. Així ho testimonia el dietari manuscrit de la directora Adela Riera i Fauixillar Antò-

nia Feixas de la Biblioteca Popular de Figueres. A l'entrada del 12 de maig de 1938 consta la visita que va fer el Bibliobús a la ciutat. "Aquesta tarda ha arribat el Bibliobús i les companyes Sretes. Granés i Espanyol. La Sreta. Ricart ha anat amb elles al camp d'aviació de Vilabertran". L'endemà encara hi és i la bibliotecària fa constar el següent: "La Srta. Español m'ha deixat a la nostra Biblioteca un lot únicament per soldats, format per 92 volums, 4 revistes i 133 fullets, dels quals li he firmat un rebut". Al cap de cinc setmanes Español és altra vegada a Figueres. I el 7 de novembre també. Va arribar a les set de la tarda. En aquella entrada del dietari també va escriure el següent: "a quart d'onze del matí hem tingut fort bombardeig als voltants de Figueres i aeròdrum".

Segur que Español no va oblidar un viatge dramàtic amb el Bibliobús. Ella, la bibliotecària Concepció de Balanzó i Jordi Rubió van traslladar-se a Tortosa. Volien recollir llibres de la biblioteca perquè la guerra s'estava acostant a la ciutat. El vehicle, de sobte, va fer una maniobra per evitar un sot produït per una bomba. El moviment brusca llançà fora del vehicle a Rubió i a Balanzó, que a causa de les ferides cranials que va patir, va morir poques hores després.

En virtut de la seva tasca com a bibliotecària de guerra, Español fou nomenada tinenta de l'exèrcit republicà. "Li faig saber que soc tinent, almenys així consta en la tarja de proveïment que em facilità l'Intendència", explicava amb ironia a Jordi Rubió, "els estadístiques del gener tant de la Sala com la de préstec demostren que a molts, ésser tinent el costa més que a mi: els nois que hi aspirin han fet i fan ús de tots els llibres de matemàtiques que té la Biblioteca".

Vida de postguerra

L'últim servei del Bibliobús no portava llibres. Portava escriptors que marxaven cap a França abans de l'ocupac-

Molts reclutes aprofitaven l'ocasió per formar-se amb llibres tècnics, però també llegien literatura

El Bibliobús tenia capacitat per a 2.000 exemplars i va ser dissenyat en un temps rècord

Com a advocada, el 1969 va signar un manifest de protesta denunciant les tortures del franquisme

ció de Barcelona. Final d'època. Final de aquella proposta de ciutadania que el catalanisme noucentista havia estat construint des de feia més de tres dècades. Res ho exemplifica més clarament que aquest cessament: Jordi Rubió va ser destituït de tots els seus càrrecs i no va poder tornar a treballar en un altre organisme oficial, com altres bibliotecaris o mestres que van enfrontar una "depuració" després de la guerra. La vida de Felipa Español, com lamenta Vives, es va capgirar del tot. Havia viscut una etapa intensíssima amb moltes responsabilitats i compromís civil com a bibliotecària. Així s'ha pogut documentar. Després va deixar la professió.

Va continuar creant la seva faceta atlètica, segons documenta Vives. Va quedar segona a la primera carrera Jean Bouin amb participació femenina celebrada a Barcelona el 1947 i aquell mateix any, amb trenta-set anys d'edat, va ser campiona d'Espanya de llançament de disc. Va treballar com a assistent social en psiquiàtrics. Va estudiar Filosofia i Lletres i va traduir dos llibres escrits en rus: *Cuando el destino nos obedece* d'I. N. Potempenko, i *El Don de placides agües* del futur Nobel Mikhaïl Xólokhov. Als anys seixanta es va llicenciar en Dret, quan ja en tenia més de cinquanta. Va exercir com a advocada laboralista. El 1969 va signar un manifest de protesta denunciant les tortures del franquisme.

Español no va tenir fills, però va criar al costat de la seva germana a Montserrat Jausàs i Español. "Es va moure tota la vida per tres premisses: la justícia, el català i les dones", explica la seva neboda. Recorda els obstacles que la van forçar a canviar de feina: "Es va negar a signar un document d'adhesió al règim per poder exercir com a visitadora psiquiàtrica". Malgrat tot, "no tenia pèls en la llengua. Lluitava amb el present". No només va ser pionera com a advocada laboralista. També amb l'ús de la bicicleta a la ciutat després dels viatges als Països Baixos. "Una dona fora del seu temps". Va morir el 1995.

El 2015 Felipa Español va ressorgir com un dels personatges de *L'abanderat*, una obra teatral dirigida per Núria Navarro i Teixidó. Era un homenatge al personal de biblioteques. Anys més tard, a Valls, el seu nom es va incloure en un mural de dones il·lustrades al costat de la imatge d'aquell bibliobús on va passar tantes hores.

Cartes dels soldats

PER R. M.

El tinent Jaime Olivera és un dels militars que es va cartejar amb Felipa Español. "Apreciable companyera. Salut". Així començava una carta de setembre del 1937 escrita des de Los Collados. "Ayer lei su carta en la que veo que usted se ha interesado por conseguir los libros que en mi anterior carta le pedí, lo que le agradezco infinito". Li serviren per estudiar a l'Escola de Guerra. "Tiene que darse cuenta que aquí estamos en primera línea de fuego y si tengo pocos libros en un momento que digo de atacar los pueda poner en una caja de munición que los traen con nosotros. O uno por cada compañero los podamos llevar en la bolsa de costado". Es referia a un company de batalla que també havia encomanat llibres al Servei. "No lo espere porque murió en el último ataque. Le saludamos amablemente este admirador de su obra cultural y de su lucha contra la ignorancia".

Al cap d'un mes Olivera s'hi adreçava de nou. "Me alientan sus pa-

La biblioteca de Sarinyena, en una imatge obtinguda per la mateixa bibliotecària Felipa Español.

guna impresió de retaguardia, ni un libro para distraernos (...) espero con impaciencia sus libros para emplear el tiempo y así, no pensar ni dejarme apoderar por el aburrimiento o la nostalgia".

El soldat Antonio Trocoli li va escriure el 1938. Agraïa l'enviament del segon volum de *La mare de Gorki*. "Hacia ocho meses que la estaba buscando para poder terminar de leerla (...) aquí ha impresionado bastante dicha obra; ha habido que leerla en alta voz entre todos los camaradas, todos escuchan con gran atención (...) Yo principalmente lo poco que sé, ha [sic] sido por mi constancia con los libros; a los ocho años tuve que empezar a trabajar para ayudar a mi casa (que éramos siete hermanos y todos pequeños) ¿Qué es lo que podía yo haber aprendido si a los ocho años tuve que empezar a trabajar?". Para la próxima veu què què me envíen la obra de Eugenio Sué *Los hijos del pueblo*. Sin más por esta me despido muy agradecido del Servicio de Bibliotecas del Frente con un cordial saludo antifascista."

Un altre testimoni del delit lector dels soldats és una carta de Manuel Rubió, fill del director del SBF. L'estiu del 1938, després d'una visita del Bibliobús, feia aquesta confessió al seu pare. "No saps feneixa que em feu en veure'l marxar amb aquella arrencada tan suau, els dos xofers tan ben asseguts, amb les bibliotecàries a laltre costat. Però aviat la melangia s'esvaï. Va donar més encoratjament als soldats la vinguda del bibliobús, que els més abrandats discursos d'en Negrín o el repartiment de tabac.."

100 ANYS DE L'ASSASSINAT DE SALVADOR SEGUÍ

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

Queda poc rastre documental del sindicalista Salvador Seguí (Tornabous, 1886 - Barcelona, 1923), el Noi del Sucre. Mai hi va haver un judici contra els seus assassins i han desaparegut els seus expedients de la presó. No escrivia gaire i, per tant, tot el que es conserva de les seves paraules ho van redactar col·laboradors. Tanmateix, la seva memòria ha sobreviscut al llarg d'un segle. El 10 de març farà 100 anys que Seguí va ser trotejat, al carrer Cadena del Raval, juntament amb el seu company i home de confiança, també anarcosindicalista, Francesc Comas i Pagès, Paronas (1896-1923). Però aquí hi ha darrere el mite del Noi del Sucre? Qui era Comas, sempre a l'ombra de Seguí? Qui els tenia tanta por per preferir que estiguessin morts? I, sobretot, ¿què en queda, de tot allò que defensaven?

Qui eren els assassins?

Barcelona, la ciutat del pistolisme

Salvador Seguí, fill de forner, pintor de professió, activista cultural, un dels artífexs de l'Ateneu Enciclopèdic Popular i un dels fundadors de la CNT el 1910, era un pensador brillant amb una gran capacitat d'orator i discursiva, un líder nat i força arrauat. Sempre anava armat, com la majoria de sindicalistes del moment, i acompanyat per homes de confiança que el protegien. Aquell 10 de març del 1923 sabia que estava amenaçat. De fet, pocs dies abans ja havien intentat atemptar contra la seva vida quan sortia del Teatre Còmic del Paral·lel.

Eren els anys del pistolisme: hi havia molta violència però desigual, perquè la patronal tenia molts més diners per pagar els seus pistolers. Es calcula que entre el 1918 i el 1923 a Barcelona hi va haver 424 víctimes mortals, de les quals 168 eren sindicalistes i anarquistes, 76 obrers de filiació desconeguda, 40 patrons, 29 encarregats i 30 agents de l'autoritat. Cap a les set de la tarda, Seguí i Comas es van endinsar pels carrers del Raval. "Seguí se sentia còmode, estava confiat perquè el Raval era el seu espai, era entre els seus", diu la professora d'història de la Universitat de Barcelona Teresa Abelló.

A l'antic carrer de la Cadena, els pistolers el van matar. Segons els testimonis, els autors van ser tres homes que la policia no va identificar. "Qui va ordenar l'assassinat va ser el governador civil de Barcelona, Severiano Martínez Anido [un home especialment violent que no va dubtar en utilitzar tota mena de recursos per acabar amb l'obrerisme]. Pedro Màrtir Homs, un antic advocat de la CNT, va ser qui va organitzar l'assassinat, i entre els executors hi havia Ignacio Feded, que després es va vanagloriar d'haver matat Seguí", afirma Ivan Miró, sociòleg i escriptor, cooperativista

Qui tenia por del Noi del Sucre?

Salvador Seguí i Francesc Comas van ser assassinats fa cent anys pels pistolers de la patronal

a La Ciutat Invisible, que publicarà aquest Sant Jordi el llibre *Els vincles audaços*, on explica la vida de Paronas.

"Era un moment molt complicat. Es diu que la Primera Guerra Mundial va portar molt benestar econòmic, però a les fàbriques es treballava sense descans. Es venia molt i al preu que es volia, però s'invertia per exportar, i aquí faltaven productes bàsics. Per això les dones van ser les primeres a sortir al carrer", detalla Abelló. Entre el 1916 i el 1917 va començar a haver-hi violència, però tot es va intensificar després de la vaga de la Canadenca del 1919, que va paraitzar tot el país. Aleshores es van

crear els Sindicats Lliures i, dins d'aquests sindicats, els grocs, que estaven al servei de la patronal i d'on provenien els pistolers. "No costava gaire trobar gent disposada a matar. Eren els anys posteriors a la Primera Guerra Mundial i a Barcelona s'hi havia quedat el bo i millor", diu Abelló. Pels carrers corrien molts exespies i traficants de tota mena.

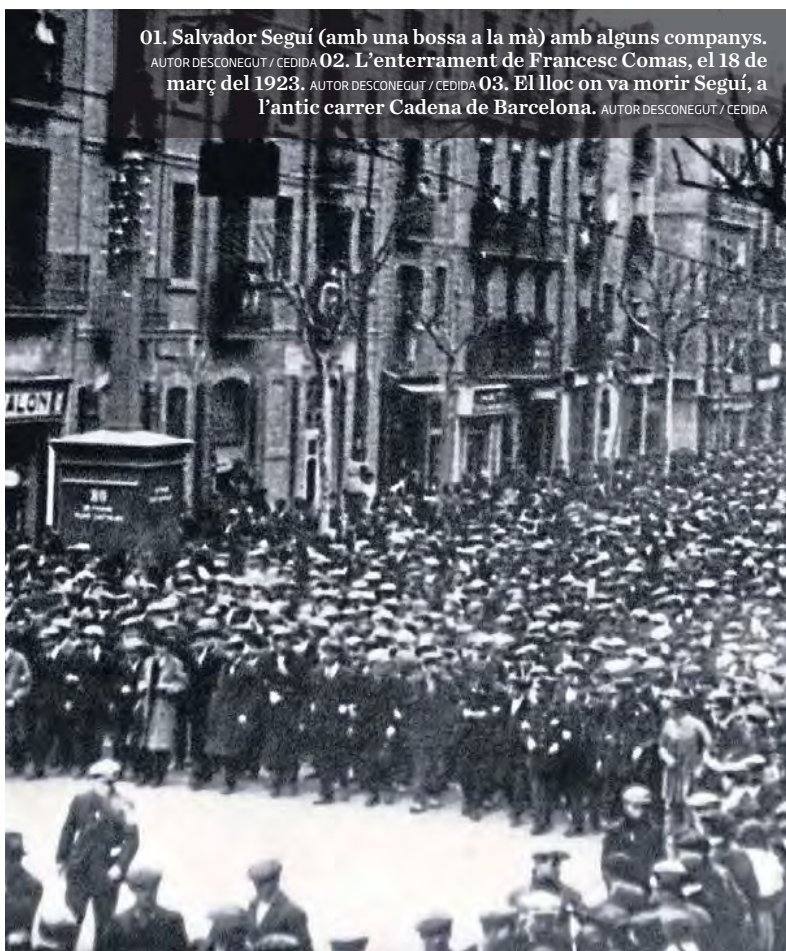
Per què molestaven tant?

Una societat que creia que el canvi era possible

Des del Congrés de Sants del 1918, Salvador Seguí havia esdevingut el líder dels sindicalistes. La CNT es va convertir en un poderós moviment sindical de

masses que pretenia l'afiliació de tots els obrers i la desaparició dels sindicats gremials. Era un repte per a la patronal i per a l'Estat, que van respondre amb violència. "Seguí lluitava sobretot per un sindicalisme fort; defensava l'entesa sindical, que no vol dir fusió", diu Abelló. Molestava tant a dins com a fora del sindicat. "Connectava amb el tarannà i les necessitats de la gent. El seu primer objectiu era millorar el benestar de les persones i, després, quan estiguessin preparats, fer la revolució, i això xocava amb els sectors més puristes de l'anarquisme", afegeix Abelló. Buscava el consens i era una figura capaç d'arribar a pactes.

"Després de la vaga de la Canadenca, va obligar el govern a negociar i a reconèixer els sindicats", detalla Abelló. I això va ser una humiliació que la patronal no va perdonar mai. "Molts empresaris haurien preferit la violència dels obrers i així poder respondre amb violència i acabar amb el moviment obrer", afirma Soledad Bengochea, professora d'història de la UAB. El 19 de març del 1919, després de la vaga de la Canadenca, hi va haver un gran míting a la plaça de les Arenas. Quan Seguí va parlar, segons alguns testimonis, els 25.000 obrers que l'escoltaven van emmuridar. "Ho tenim tot guanyat, som els amos del carrer, però demà, ¿demà que farem?", va dir Seguí.

01. Salvador Seguí (amb una bossa a la mà) amb alguns companys. AUTOR DESCONEGUT / CEDIDA 02. L'enterrament de Francesc Comas, el 18 de març del 1923. AUTOR DESCONEGUT / CEDIDA 03. El lloc on va morir Seguí, a l'antic carrer Cadena de Barcelona. AUTOR DESCONEGUT / CEDIDA

“Seguí no creia en una revolució de la nit al dia per acabar amb el poder. Creia en la construcció d’una nova societat, una nova cultura, unes noves institucions, estava en contra del terrorisme i de la violència”, assegura Bengochea. Seguí molestava. “Creia que el sindicat era l’eina capaç de gestionar la revolució. Per a ell i els seus companys, una nova societat era possible, gairebé la podien tocar amb les mans”, diu Ginés Puente, professor d’història de la UOC i la URV. “Quan Primo de Rivera va fer el cop d’estat [el setembre del 1923], un dels seus objectius principals va ser acabar amb el sindicalisme revolucionari, la CNT feia molta por”, afegeix Puente.

Qui era el Paronas?

El sindicalista de Sants oblidat i reivindicat per la seva família
 Seguí no estava sol. Al seu costat hi havia el Paronas. “És un dels milers d’obres anònims que sintetitzen moltes de les coses per les quals van lluitar”, afirma Miró. Representava una joventut obrera que intentava emmanipar-se culturalment amb una moral que defensava vides simples i austeres. “Una de les seves obsessions era culturitzar-se i culturitzar els obrers”, diu Miró. Paronas defensava la igualtat de drets de manera radical: “Paronas era antimasclicista per a l’època, va fundar l’editorial Cràter Social amb Manuel Mascarell, on va publicar el seu primer llibre, un al·legat profeminista

dedicat a les seves companyes de Brises Llibertàries, que van patir una repressió ferotge per haver participat en el motí de les dones del 1918”, explica Miró, que guarda l’anell del Paronas i la llibreta que portava a sobre quan el van matar, amb un forat de bala.

Miró va començar la seva recerca amb hores d’entrevistes a Rosa Comas, la filla del Paronas, que sempre va reivindicar i va voler saber més coses de la figura paterna: “Ella era molt conscient que era filla d’un sindicalista assassinat i oblidat”, diu Miró. A casa de la Rosa mai es va silenciar res. “Sempre en parlàvem molt, de l’avi; la meua mare va néixer tres dies després que fos assassinat. Era molt guerrera”, explica Maria Àngels Ollé Comas, neta del Paronas. “Ella estava molt orgullosa del seu pare. Cada any anàvem al cementiri i sempre hi havia flors a la tomba del Paronas, però no sabem qui els hi posava –diu Ollé–. La mare era molt d’esquerres i molt reivindicativa, ens ha marcat molt”.

Comas era vidrier i el 1916 va tenir un paper molt actiu en l’organització sindical del seu gremi. Va escriure molt a *El Vidrio*, que dirigia Joan Peiró. Després de la vaga de la Canadenca va ser detingut i empresonat al castell de la Mola, a Maó, on va escriure algunes de les seves millors pàgines. Va ser un dels últims a sortir, el maig del 1922. El diumenge 12 de març se li retrà homenatge amb la col·locació d’una placa al lloc on va néixer, al carrer Constitució, i amb una cerimònia al cementiri de Sants.

Què en perdura?

“Ara no sortiríem a cremar diners”

“Va ser una generació que havia viscut guerres i molts conflictes. Venien d’un període revolucionari en què els canvis havien estat possibles, i ells creien que ho continuarien sent. Hi havia molta repressió i censura, però la violència no deslegitimava el procés revolucionari. Ara no pensem que la revolució sigui possible i els últims esdeveniments així ho han evidenciat –assegura Puente–. En algunes entrevistes, Frederica Montseny explicava que el 1936 la gent va sortir a cremar diners; ara no els cremaríem per por que la revolució no sortís bé”. Primo de Rivera no va poder acabar amb les idees revolucionàries, que havien impregnat força la societat i que van tornar a aflorar als anys 30.

Els 40 anys de dictadura, l’exili, els assassinats i la presó van fer molt de mal. “La Transició no va ser gens pacífica i va limitar les possibilitats de la CNT, a l’Estat no li interessava gens que la CNT tingués el poder que havia tingut als anys 30”, afegeix Puente. Miró, en canvi, creu que aquelles idees sobreviuen en la societat civil. “La cultura llibertària està molt present en la vitalitat social i l’autoorganització catalana, el sentiment antiautoritari està més present que en altres llocs”, conclou Miró. ■

7 Marzo, 2023

Cultura

Escenes d'una família burgesa

FONS ÚNIC • Els hereus de l'enginyer Xavier de Ferrer, pioner en la valoració d'Empúries, donen a l'Arxiu de Girona el seu preuat àlbum fotogràfic **MEMÒRIA** • Datades entre finals del segle XIX i principis del XX, les plaques donen testimoni del paisatge i les formes de vida de l'elit cultural

Eva Vázquez
 GIRONA

Quan l'enginyer de forests Xavier de Ferrer i de Lloret (la Bisbal d'Empordà, 1853-1909) va rebre el 1891 l'encàrrec de redactar l'avantprojecte per fixar i repoblar les dunes del golf de Roses, feia segles que els desguassos del Fluvià i el Ter provocaven remolins de sorra que els corrents marins i la tramuntana escopien de nou terra endins i generaven monticles mòbils que engolien camps de cultiu, camins i recs. En alguns trams, s'hi havien arribat a formar arenès mo-

vedisses que feia poc, segons deien les cròniques d'aquell temps, s'havien empassat un cavall i el seu genet. El jaciment d'Empúries, que encara ningú no s'havia proposat excavar, era un immens soral, enterrat com estava sota les dunes i exposat a la rapinya dels col·leccionistes furtius. El projecte de Xavier de Ferrer, que ell mateix va dirigir, es va començar a executar el 1896, i va permetre controlar, servint-se de càlculs precisos sobre el moviment sorrenc, l'estudi de la vegetació que hi prosperava i la creació de contradunes que actuessin de barreres naturals, una autèntica plaga que amenaçava de ruïna la regió de

l'Escala i el Montgrí. Avui, la bellesa i la conservació d'aquest paratge no s'entendrien sense la intervenció d'aquest enginyer amb arrels a la Bisbal d'Empordà i Besalú que va documentar els treballs de fixació duna en una memòria que es considera encara avui exemplar i que anava il·lustrada amb un corpus d'imatges fenomenal per l'època. La qualitat d'aquelles fotografies era fruit de la gran passió de Xavier de Ferrer per l'aleshores novíssim giny de la càmera obscura, que el portaria a documentar tenaçment no només els seus treballs professionals, sinó també la vida quotidiana de la seva família en el tom-

Una nissaga bisbalenca

Xavier de Ferrer i de Lloret i Júlia de Ferrer i Carreras, que heretaria de la família Ferrer-Noguer la casa pairala Besalú, eren cosins i naturals de la Bisbal d'Empordà, tot i que alguns dels fills van néixer a les diverses destinacions que tindria el pare com a enginyer: Maria Josefa, Maria Teresa, Lluís, Dolors i Pietat.

bant del segle XIX al XX. Aquest fons extraordinari, format per 237 imatges, principalment plaques estereoscòpiques datades entre 1858 i 1930, va ingressar fa tres anys al Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions de Girona (SGDAP), a través de la donació de Marisa Molinas de Ferrer, catedràtica de biologia cel·lular a la Universitat de Girona, i des del febrer passat està digitalitzat i obert a la consulta en línia (www.girona.cat/sgdap/fitxes_fons/familia_ferrer.php). En concret, són 143 negatius de vidre i 94 positius, la majoria datats els primers quinze anys del segle XX, que permeten endinsar-se en el món domèstic d'una família benestant i culta, en les activitats del pare com a enginyer forestal, en el temps de l'estiu a Torre Valentina o Llafranc i en el paisatge de les excursions que emprenien des de les finques que posseïen a la Garrotxa i l'Empordà.

Algunes són imatges sorprenents, com dues plaques que documenten la immersió d'un bus equipat amb un aparell escafandre a la platja de Sant Martí d'Empúries cap a 1900, supervisada per dos pescadors des de dalt de la barca, en què conflueixen costumisme i ciència-ficció. D'altres són hipnòtiques, com la mirada esplendorosa d'un jove frare franciscà, amic de la família, durant una excursió a la serra de Queralt el 1906, o d'una

7 Marzo, 2023

inquietant artificiositat, com el retrat de 1890 de tres dels fills al voltant d'un cavallet de cartró, gairebé més inflat de vida que aquestes criatures que posen encararades, obedients i una mica temoroses d'haver estat induïdes, com deia Walter Benjamin, "no a viure fora de l'Instant, sinó a dins".

L'afició de Xavier de Ferrer a la fotografia, que transmetria als descendents que van donar continuïtat a la col·lecció, devia acabar sent acceptada com una incomoditat simpàtica. De fet, assajava amb la família efectes de contrallum, jocs visuals amb el reflex dels miralls del saló i composicions d'una estudiada naturalitat sobre la intimitat de la llar. Algunes de les fotografies més interessants del fons pertanyen a aquesta sèrie performativa en què la dona i els fills, i a vegades també les minyones i els masovers, col·laboren en la representació de la pau domèstica en uns interiors més aviat sumptuosos, sobrecarregats de cortinatges, papers pintats, mobles de fustes nobles i llums titil·lants. Sovint hi apareixen llegint, brodant o tocant el piano (Xavier de Ferrer era fill del notable compositor Melcior de Ferrer i Manresa), en una exhibició d'aquella calma instruída de la burgesia del dinou, però també a l'hora dels àpats, comprimits teatralment al voltant de l'estreta taula del menjador. Hi abunden les fo-

tografies de paisatges i monuments obtingudes en les excursions de la família a Montserrat, als castells de Peralada i Vulpellac, a Albí, a la serra de Queralt o a la font de Ginebre de Sant Ferriol, a Besalú, d'on provenia la branca de la dona de Ferrer, i de diverses obres que va dirigir a la capçalera del Llobregat i a Lleida, on va estar destinat en diverses ocasions (així com també a Tarragona i, en un període més breu, a València) com a responsable del Districte Forestal del Baix Ebre i de la Confederació Hidrogràfica i Forestal al Berguedà. Algunes d'aquestes sortides

Ferrer va reunir una important col·lecció de peces arqueològiques d'Empúries que dipositaria íntegra a la Junta de Museus

van donar lloc a curiosos retrats de grup, amb tota la colla fent equilibris per travessar una riera saltant de pedra en pedra amb la incòmoda indumentària vuitcentista, però en d'altres desprenen una modernitat entenedidora, com en les insólites imatges de criatures jugant a les platges encara verges de Llafranc o Torre Valentina, a Calonge, emmarcades pel serrell del para-

sol. És notori també el contrast entre la representació del món femení i el masculí, notablement en dos retrats de grup: el de les filles just abans d'entrar al noviciat a Castres, de negre rigorós per la mort del pare i una expressió de gravetat i gairebé de comiat al rostre, i el d'una colla d'amics que immortalitzen en un terrat la camaraderia desimbolta, acomodada i fins i tot una mica arrogant de qui sap que té el món a la seva disposició.

Però les que avui impacten més, dins aquest repertori que ajuda a fixar un món desaparegut, són les fotografies d'una Empúries encara per descobrir, un erm batut pel vent on els amuntegaments de sorra rivalitzaven en solitud amb les ruïnes de l'antiga ciutat grecoromana. Quan va planificar la fixació del terreny, Xavier de Ferrer va tenir molt present que aquí estava treballant damunt un jaciment històric que calia preservar i estudiar i, enfront de la pràctica habitual de l'espòli, va reunir una important col·lecció de peces arqueològiques, entre elles una estatueta de terra cuita que representa una Cora o el sarcòfag de marbre blanc anomenat "de les quatre estacions", que va dipositar íntegra a la Junta de Museus de Barcelona. Algunes d'aquestes troballes apareixen entre les plaques del fons familiar, com també les fotografies de la platja de Sant Martí d'Empúries

Xavier de Ferrer, la seva dona i tres dels cinc fills, llegint al menjador de la Bisbal, el 1905; d'estiu a Torre Valentina, el 1906, i Núria de Ferrer, sostinguda per la mainadera, el 1924. A dalt, tres dels fills el 1890; Empúries el 1897, i d'excursió a Sant Ferriol. ■ FONTS FAMÍLIA DE FERRER / SGDAP

anterior a l'eufòria olímpica. El SGDAP de Girona custodia fins a 75 fons personals i professionals més, que van des dels de Carles Rahola, Miquel de Palol, Laureà Dalmau, Josep Tharrats, Joaquim Pla o Rafael Masó, fins als d'Antoni Varés, Carmel Rosa i Antònia Adroher, Emili Blanch, Enric Mirambell, Joan Subias, Joaquim Nadal o Paco Torres Monsó. Tots són de consulta pública, gràcies a la generositat dels titulars o els seus descendents i al respecte que han professat per la preservació de la memòria. ■

▶ 6 Marzo, 2023

Familiares de Marcela Castelo, Eladio Fernández y Segundo González junto con vecinos de Cuevas del Valle (Ávila), el sábado con los restos de los tres fusilados en 1936 por una calle del municipio. / JAIME VILLANUEVA

Cuevas del Valle entierra con dignidad los restos de tres fusilados de 1936. Un hombre casi ciego señaló la fosa en 2010

La memoria desata a Marcela 86 años después

N. JUNQUERA, Cuevas del Valle
Francisco Fernández tenía graves problemas de vista y de movilidad cuando, en 2010, a los 90 años, llevó a su amigo Santos Jiménez a un paraje conocido como la cruz del Cerro, en el Valle del Tiétar, y en el medio de la nada señaló un círculo con su bastón: "Aquí está enterrado mi padre". Había visto el cadáver siendo un niño, en 1936, y nunca olvidó las coordenadas de la tragedia. "Y Francisco tenía razón", proclamó el sábado la antropóloga e historiadora Lourdes Herrasti en la solemne entrega de los restos en el Ayuntamiento de Cuevas del Valle (Ávila). Al acto, celebrado frente a una réplica en madera del *Guernica* de Picasso, asistieron los emocionados vecinos del pueblo, su alcalde, Alberto Martín, y el secretario de Estado de Memoria Democrática, Fernando Martínez. Francisco ya no pudo verlo, murió en 2012, diez años antes de que, el pasado abril, el equipo de Aranzadi abriese la fosa con una subvención del Gobierno y la Federación Española de Municipios y Provincias. Sin embargo, con su memoria cumplió una importante misión.

Las indicaciones de Francisco permitieron recuperar a tres víctimas del franquismo asesinadas y enterradas en la Cruz del Cerro. Eladio Fernández, su padre, no estaba solo en la fosa. Herrasti muestra en el abarrotado salón de plenos del Consistorio las imágenes de la exhumación. Dos esqueletos, uno encima de otro, yacen boca arriba. "Por lo tanto, hay que pensar que no fueron los victimarios quienes les enterraron, sino vecinos del pueblo que encontraron los cadáveres". Señala en otras fotografías los impactos de arma de fuego. El padre de Francisco presenta uno en el cráneo; Segundo González, la segunda víctima, un disparo en el brazo y otro en la columna, a la altura de

Francisco Fernández señalaba, en 2010, la fosa de su padre. / SANTOS JIMÉNEZ

la vértebra 12. A pocos metros, los especialistas hallaron una segunda fosa con el esqueleto de una mujer con alpargatas de caucho. "Tenía las manos atadas a la espalda. La asesinaron y enterraron estando maniatada", explica Herrasti. Señala entonces una zona oscura en la tierra, en la parte de la nuca, ante el público sobrecogido: "Es un moño de cabello...". Las descendientes de Marcela Castelo, la mujer de 36 años que, según la prueba de ADN, es la tercera víctima del franquismo recuperada en este paraje, han recibido

los horquillas. "Mi abuela, Baldomera, vio con 22 años cómo torturaban y mataban a su madre y a su hermana", explica Elena San Martín. "Ella se salvó por poco, huyó a Vitoria con mi madre, que entonces tenía cuatro meses y nunca quiso volver al pueblo, pero mantuvo siempre vivo el recuerdo de su familia masacrada". Marcela, al igual que Eladio y Segundo, no tuvo juicio, ni sentencia. Su delito fue subir comida a los milicianos combatientes. Era viuda y madre de seis hijos —el mayor de 13 años, el más peque-

ño de tres— cuando la mataron. El historiador Enrique Guerra, coautor junto a Aurora Fernández de *Gredos, 1936, la represión en el Valle del Tiétar*, explica que la familia fue "prácticamente exterminada por los rebeldes" durante la Guerra Civil. Además de a Marcela, mataron a su hermano Patricio; a su padre, Víctor, que no superó las lesiones de una paliza en el calabozo del Ayuntamiento; a su madre, Antonina Blázquez, fusilada en Navarredonda, y a su tío, Bernardo, ejecutado tras ser condenado a muerte. Su hermano Gregorio murió en el frente. En el caso de Eladio, agricultor, su delito fue pertenecer a Izquierda Republicana cuando los falangistas tomaron el pueblo. Tenía 52 años, esposa y cinco hijos de entre 19 y 7 cuando lo asesinaron. Segundo ya había cumplido los 70. Era jornalero, estaba casado y tenía dos hijos. Su único crimen fue ser el padre de Agustín, miliciano.

"A Francisco le habría encantado ver este acto", lamenta Santos Jiménez, de 63 años, tras la entrega de los restos. "Trabajamos horas y horas juntos para hacer un listado de todos los asesinados en el pueblo y las fosas donde podían estar. Además de la de su propio padre, también señaló la cuneta donde creemos que enterraron a mi abuelo. Cuevas del Valle tenía un millar de habitantes al estallar la guerra y mataron a 100. Literalmente, diezmaron su población. Querían limpiar el valle de rojos".

Los asesinos exterminaron a familias enteras, como la de Marcela. Mataron a un chico de 15 años, Juan Fernández Gómez, porque no pudieron encontrar a su padre, Esteban Fernández, miembro del comité de defensa de la República. Por el mismo motivo, fusilaron a Agapita Martín, esposa de Clemente Fernández, y a otros cuatro miembros de la familia Fernández Jiménez. En la

llamada Cuesta de la Parra, fueron asesinados otros 36 vecinos.

El secretario de Estado de Memoria Democrática promete buscarlos a todos. "Llegamos tarde. Es una pena que hoy no le podamos entregar a Francisco el cadáver de su padre. Pero creo que la indiferencia, el silencio y el olvido ya son parte del pasado. Durante años, las víctimas del bando franquista fueron reparadas económicamente, exhumadas, homenajeadas, mientras las víctimas republicanas eran invisibilizadas, expoliadas, estigmatizadas y todavía muchas yacen en fosas comunes. Esto que hacemos hoy", subrayó, "es un acto de pura humanidad".

Cortejo al cementerio

Los familiares recogen los pequeños cofres con los restos de las últimas víctimas exhumadas e identificadas genéticamente. Daniel Berrián, sobrino nieto de Marcela, toca el piano. Sobre los pequeños ataúdes queda el informe forense con una parte de la reparación: la verdad. Como es costumbre cuando fallece algún vecino del pueblo, pero esta vez, 86 años después de las muertes, los vecinos acompañan caminando a los féretros hasta el cementerio. Durante el recorrido, se detienen en la casa de Francisco y pasan por delante del bar de uno de los fusilados de la localidad, donde Falange instaló su cuartel tras estallar la Guerra Civil.

Santos Jiménez recita una poesía que compuso en la exhumación del año pasado, cuando escuchó horrorizado cómo una mujer que paseaba con su perro decía: "Con lo agustito que estaban ahí". La frase, dice, representa "la indiferencia e ignorancia que ha habido siempre alrededor de este asunto", pero la recuperación de la memoria no tiene marcha atrás. Unos pasos más allá, frente a un panteón que homenajea a un grupo de diez falangistas "caídos por Dios y por España", ejecutados en el pueblo, un pequeño azulejo en la pared recuerda a otra víctima republicana: "A nuestro querido abuelo Domingo". "Lo mataron aquellos días", explica Aurora Fernández, "y mi tío abuelo fue a por el cuerpo y lo enterró, sin placa, pagando a alguien. Como sabíamos más o menos el lugar donde estaba, hace unos años decidimos poner esa placa".

En la comitiva que ha acompañado a las víctimas hasta el cementerio hay varios jóvenes, como Hugo Martín, de 22 años:

—¿Qué le dirías tú, que eres el futuro, a los que rechazan este tipo de actos porque creen que mirar al pasado es reabrir heridas?

—Yo sé lo que ocurrió en esta zona porque en mi casa se preocuparon de contármelo, de darme voz a estas personas. En mi familia, como en muchas otras, tenemos represaliados del franquismo. Asesinados, torturados... A las personas que dicen esas cosas, les diría que el pasado siempre sirve para encarar el presente y sobre todo, para evitar cometer los mismos errores en el futuro.

Tras la entrega de restos, los expertos de Aranzadi acompañaron a los vecinos en la búsqueda de otra fosa para tratar de localizar a las víctimas del listado de Santos y Francisco en uno de los pueblos más castigados por la barbarie franquista.

PARLAMENT

“No em digui senyoreta”: les vuit primeres diputades

El PSC, el PSUC i CiU van comptar amb dones des de la primera legislatura

ANNA MASCARÓ
BARCELONA

La primera dona a dirigir-se al ple del Parlament després de la recuperació de la democràcia va ser Maria Dolors Calvet, del PSUC, el 24 de juliol del 1980. Només ella i set companyes més tenien un seient a l'hemicycle: no arribaven al 6% del total de 135 diputats. I en la seva primera intervenció, Calvet va alçar la veu; també, per demanar al president del Parlament, Heribert Barrera, que no li donés el tracte de “senyoreta”. “Fins que als senyors parlamentaris solters no els diguin senyorets, jo demanaria que fos senyora”, va reivindicar. “El feminisme és això”, recorda ara, més de quatre dècades després, en conversa amb l'ARA: “Et passes la vida intentant evitar discriminacions. Hi ha cops que guanyes, n'hi ha que perds”. Aquella batalla la va guanyar, perquè Barrera de seguida va rectificar: “Demano excuses a la senyora diputada”.

Calvet era una de les tres parlamentàries del PSUC. El PSC i Convergència en tenien dues a cada grup i Unió Democràtica una. Va arribar al Parlament després de deixar l'escó al Congrés, des d'on havia participat en la redacció de l'Estatut

d'Autonomia de Catalunya del 1979. Per tant, va viure l'estrena de la democràcia a les dues institucions. En aquells temps es van legalitzar els anticonceptius, es van reconèixer els fills il·legítims i es va treballar per recuperar el dret civil català. Tot i aquests avenços, el feminisme com a tal era una doctrina menys coneguda: “La gent de vegades era feminista, però no ho sabia”.

“Estava tot per fer”

Les reivindicacions de les dones no es tractaven de manera específica, sinó que sovint es ficaven al sac de moltes altres necessitats del país. “Estava tot per fer, perquè no s'havia legislat des de la II República”, recorda Rosa Barenys, diputada del PSC de la primera legislatura: “Totes les mancances que tenien els diferents grups socials anaven incloses dins les polítiques socials”. Barenys, per exemple, treballava en serveis socials i sobretot en la millora de la vida de les persones amb discapacitat i les seves famílies. Un col·lectiu, recorda, format majoritàriament per dones, que tradicionalment s'encarregaven de les cures. Assegura haver tingut “llibertat” al PSC per plantejar iniciatives. Hi havia ganes de canvi i de progrés.

Aquest mateix esperit és el que va empenyer Concepció Ferrer a dedi-

Imatge d'arxiu de l'acte de constitució del Parlament l'any 1980. EFE

car-se a la política activa. “Una carta d'UDC al diari em va remoure”, exposa: “Deien que davant les primeres eleccions, era necessari comprometre's”. Va pensar que no podia limitar-se a anar a votar: “Hi vaig trucar i em vaig afiliar”. Per a ella no va ser fàcil: era mare de cinc criatures, vivia a Figueres, però comptava amb la “col·laboració estreta” del seu marit. “Ell em va dir: som un equip”, recorda. Ferrer va tenir responsabilitats importants al Parlament, perquè va ser vicepresidenta de la mesa, i anys després va fer el salt al Parlament Europeu. Sempre es va sentir “valorada” pel partit. Amb tot, considera que el seu és un cas “privilegiat”.

Assumpció Sallés, del PSUC, va arribar al Parlament després d'ha-

ver patit la repressió durant la dictadura i haver passat per la presó. La diputada no recorda què va dir exactament en la seva primera intervenció, però sí que “tremolava, fins i tot els genolls”. Va treballar en la recuperació del dret civil català i també va defensar una esmena perquè la llei que creava el cos dels Mossos d'Esquadra inclogués les dones al text: “La llei es pensava només en masculí i ni tan sols s'imaginava que poguessin entrar dones al cos”. El seu punt de vista feminista va fer notar als legisladors aquest sobreton i va permetre elaborar un text més inclusiu. Fent memòria, el camí recorregut és important. Tot i això, Barenys avisa uns segons abans de penjar el telèfon que queda “encara molt per fer”. ■

Un ejemplar del guion usado en el rodaje de la película documenta la tensión racial que se vivió en la producción

La historia borrada de 'Lo que el viento se llevó'

LUIS PABLO BEAUREGARD

Los Ángeles

La plataforma de streaming HBO Max eliminó en junio de 2020 *Lo que el viento se llevó* durante unos días de su catálogo en Estados Unidos. El clásico de 1939 sucumbió entonces ante la corrección política y las tensiones raciales. El gigante del entretenimiento reconoció que la superproducción glorificaba el pasado esclavista de Estados Unidos y evitaba las críticas a la segregación que sufrió el sur del país. El filme dirigido por Victor Fleming, George Cukor y Sam Wood —aunque estos dos últimos no aparecieron en los créditos— volvió a estar disponible días después con un mensaje introductorio que avisa del contexto histórico en el que se desarrolló la película y de la imagen romantizada que ofrece de la época de la esclavitud en el sur estadounidense. En la era digital, este tipo de mensajes acompañan ya a muchas producciones del pasado.

Un ejemplar del guion utilizado durante la filmación arroja luz sobre los choques relacionados con el esclavismo que se vivieron dentro del equipo de producción, encabezado por el legendario David O. Selznick. Un historiador doctorando en Yale, David Vincent Kimel, asegura que el libreto, que incluye escenas que posteriormente fueron editadas, indica que se vivió una auténtica "guerra civil" entre el productor, una docena de guionistas (entre los que se encontraba F. Scott Fitzgerald), el elenco negro y organizaciones contra el racismo. Entre estos bloques hubo dos posturas encontradas: por un lado, estaban los que consideraban necesario retratar con realismo la crudeza de la esclavitud, y por otro, los que preferían ceñirse a lo que la escritora Margaret Mitchell había plasmado en la novela que sirvió de base a la película, que ganó ocho premios Oscar —además de dos galardones especiales—, entre ellos el primero para una actriz afroamericana, Hattie McDaniel, que fue reconocida como mejor actriz de reparto.

Kimel encontró casualmente el guion en una librería en internet y lo compró por 15.000 dólares (4.100 euros). Se trata de un raro libreto de 301 cuartillas de colores usado en el rodaje, que se extendió durante varios meses de 1939. Se usaron varios de ese tipo, bautizados como guiones arcoíris por las hojas de colores que marcaban al equipo técnico los cambios en las distintas versiones que se hicieron de la historia. Según Kimel, el que ha comprado él pertenece al director de casting Fred Schuessler y ha sido autenticado por la casa de subastas Bonhams. Es un documento casi único. Solo un puñado sobrevivió a la orden de Selznick de destruirlos.

"La visión errónea y romántica de la esclavitud, que se ha convertido en el legado central de la famosa película, se asoma en la

Vivien Leigh (izquierda) y Hattie McDaniel, en *Lo que el viento se llevó*.

McDaniel, en 1940 con su Oscar a mejor actriz secundaria. / BETTMANN

producción desde el principio hasta el final, prevaleciendo en muchas de las escenas cortadas del guion arcoíris", señala el historiador en un texto para *The Ankle*, una newsletter sobre la industria del cine.

Una de las escenas eliminadas muestra a Rhett Butler, el personaje interpretado por Clark Gable, sentado frente a una botella de whisky y acariciando un arma de fuego, considerando un posible suicidio. Alguien llama a la puerta de la habitación en la que está y lo distrae de sus pensamientos. Guarda la pistola en una de sus botas y se detiene con dificultad, dejando ver que está bastante ebrio. Kimel asegura que algunas de las escenas borradas si fueron filmadas, según consta en algunas fotografías tomadas duran-

te el rodaje. Este material salió del metraje final en alguna de las ediciones posteriores.

En otra secuencia, que fue después cortada, se muestran los disturbios en Atlanta, la ciudad de Georgia donde se desarrolla la acción de la película, ambientada en la guerra de Secesión. El movimiento de la cámara mostraba a Butler a caballo en una ciudad destruida. El animal se frenaba violentamente en medio del caos. Había hombres y mujeres saqueando comercios. "Todo tiene un ambiente de desorden y embriaguez, una ciudad descendiendo en el caos mientras se aproxima su fin", indica el guion, que también incluye a un hombre travestido corriendo frente a una carreta cargando vestidos.

La mayoría de los ajustes refle-

El equipo optó por ceñirse a la visión romantizada de la novela original

David O'Selznick pidió cortar detalles como referencias a brutales palizas

jados en el guion de Schuessler se hacen en la plantación propiedad de Escarlata O'Hara, el personaje interpretado por Vivien Leigh. Selznick pidió cortar algunos detalles que podrían haber mostrado de una forma más cercana a la realidad cómo eran tratados los negros en el sur esclavista. Esto hizo que quedaran fuera de la película referencias a brutales palizas. La amenaza de despedir a Mammy (Hattie McDaniel) por perezosa y otras muestras de violencia física y emocional.

Para comprender qué llevó a prescindir de este material al productor, él mismo un judío que luchó contra el antisemitismo rampante en Los Ángeles, David Vincent Kimel acudió a revisar los documentos del cineasta que se encuentran en el centro Harry

Ransom, en Texas. El archivo del centro refleja que Selznick no solo mostraba preocupación por el ritmo y la calidad del diálogo, sino también por apearse lo más posible a la novela, publicada en 1936.

En una comunicación a uno de los escritores que participaron en el guion, Val Lewton, el productor se lamenta de no poder utilizar la palabra *nigger* (*negrata*), que es hoy impronunciable en Estados Unidos. "Quizá no es muy tarde para salvar su uso dos o tres veces", dice Selznick a Lewton, a quien le pide que investigue si usar esa palabra, que aparece en la novela, les llevaría a violar alguna ley de censura. Lewton responde que es mejor evitarla porque crea demasiados problemas. Y añade: "Los *negratos* rechazan ser llamados *negratos*".

Diluir el tono

El investigador señala, no obstante, que Selznick nunca quiso hacer una película racista y que siempre fue "muy cuidadoso" de que su equipo retratará a los afroamericanos de la mejor forma posible. A pesar de la fidelidad que mostró al material original, la producción nunca contó con mucha ayuda de la autora, quien ganó el Pulitzer con el libro.

El productor terminó en varias ocasiones eliminando diálogos, reescribiendo parlamentos o diluyendo el tono en algunas de las escenas. El libreto arcoíris muestra una versión rebajada respecto a versiones anteriores de una escena en la que la carismática Escarlata O'Hara amenaza con vender a Prissy, una de sus sirvientas. Selznick también borró una escena donde Prissy es pellizcada y se le pide callarse, y omitió un arranque que hubiera glorificado al ejército esclavista del sur y un primer cuadro que habría mostrado la bandera confederada.

Los documentos que se conservan en el centro Harry Ransom también abonan otra leyenda de Hollywood. La llegada de F. Scott Fitzgerald al caótico rodaje, marcado por el despido de dos directores antes que Fleming y de varios escritores. Fitzgerald llegó a Los Ángeles en 1937, cuando ya era lejana la fama que le generó la publicación de *El gran Gatsby*, que llegó a las librerías en 1925. Amargado y con problemas con el alcohol, Selznick lo contrató para suplir a dos guionistas, Sidney Howard (quien se quedó con el crédito final) y Oliver Garrett.

El escritor se encontró con que para hacer su trabajo solo podía basarse en las palabras de Margaret Mitchell. Una de sus pocas sugerencias fue un inicio que mostrara la vida en el viejo sur. Fue despedido y llegó Ben Hecht, famoso en Hollywood por encargar historias que no iban a ninguna parte. Fitzgerald murió en 1940 borracho en un gris apartamento de West Hollywood. *Lo que el viento se llevó* sigue provocando debate 84 años después.

COREA DEL SUD

Pla per compensar les víctimes dels treballs forçats japonesos

X.M.
BARCELONA

Els governs de Corea del Sud i Japó s'han posat d'acord finalment en un pla de compensació als coreans que van ser fets esclaus i obligats a treballs forçosos pel govern imperialista japonès durant l'ocupació del país des del 1910 fins al 1945. Es tracta d'un pla presentat ahir pel govern de Seül per tal que 15 sud-coreans siguin indemnitzats per haver estat obligats a treballar sense remuneració en les empreses japoneses Nippon Steel i la divisió d'indústria pesada de Mitsubishi durant la Segona Guerra Mundial, segons informa Efe.

L'acord hauria de posar fi a un període de males relacions comercials i polítiques entre els dos països després que el Tribunal Suprem coreà va reconèixer el 2018 a aquestes 15 persones el dret a ser indemnitzades per les dues firmes japoneses i va obrir la porta a l'expropiació d'actius de les subsidiàries sud-coreanes de Nippon Steel i Mitsubishi davant el refús d'ambdues firmes de complir les sentències al país veí. Tòquio va imposar com a represàlia controls a les exportacions sud-coreanes de tres matèries clau per a la fabricació de xips i pantalles, dos productes principals per a l'exportació de Seül. ■

Culture

Treasures tell the tale of a Jewish dynasty

ART REVIEW

A museum surveys one of the richest families of the 19th and 20th centuries

BY JASON FARAGO

If you worry your dining room table is too small for Passover, take heart: Your brood has a simpler seating chart than the Sassoons.

One of the richest merchant dynasties of the 19th and early 20th centuries, this Iraqi Jewish family grew from local power players in the Middle East into some of the biggest machers of the imperial age, ramifying and reconstituting themselves in Asia and England. The Sassoons' trading firm became one of the world's first truly multinational companies, with numberless sons and daughters staffing its offices and spending its cash. Try to follow the "abridged" genealogical chart provided by the museum, with its interlocking axes of descent and intermarriage, and you may rediscover the mercies of the nuclear family.

"The Sassoons," at the Jewish Museum in New York through Aug. 13, is a

KARSTEN MORAN FOR THE NEW YORK TIMES

panoramic survey of four generations of traders, socialites, soldiers and sybarites. Their lives and possessions — their ivories and porcelains, their prayer books and sketchbooks — map a century of forced migration, colonial expansion and absorption into high society. Several Sassoons were celebrities in their day, though their fame has faded. These days the family member most likely to draw attention is the war poet and London party animal Siegfried Sassoon, reanimated on-screen last year in Terence Davies's melodrama "Benediction." (The other famous Brit of the name, the hairdresser Vidal Sassoon, was unrelated.)

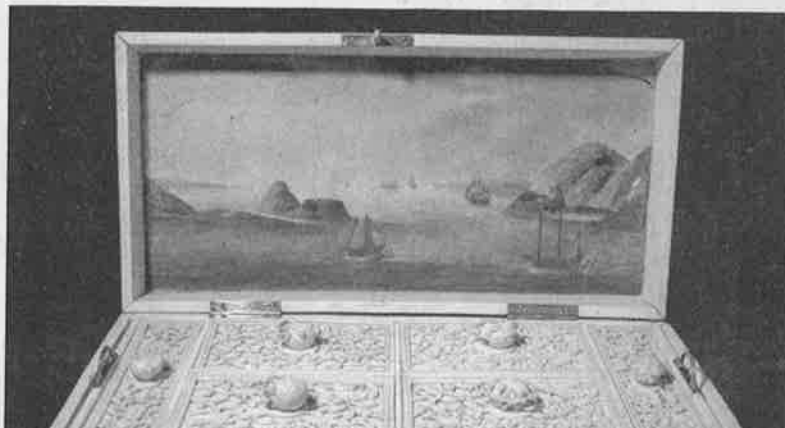
new lives. Sir Philip, born to a Sassoon father and a Rothschild mother, became a member of Parliament, acquired paintings by Gainsborough and hosted royalty at his Mayfair townhouse. His sister Sybil, who married a marquess and restored the palatial Houghton Hall in Norfolk, sat several times for John Singer Sargent, drenched in silk that resembles whipped butter. The paintings on view here that they owned are, I've got to say, no great masterpieces, and if you want splendor, this show's eastern Judaica may be more compelling. Yet their overt Anglophilia is a testament to the capaciousness of identity, to the back-and-forth desires of assimilation and distinction. Objects, as much as people, change their meanings and values as they migrate.

Along with Flora and Sybil, this show's other notable Sassoon woman is Rachel Beer (1858-1927). Born in Bombay, she edited *The Sunday Times* and *The Observer* in London in the 1890s (her husband, Frederick Beer, owned both titles), and she published a decisive scoop about the Dreyfus Affair. In a portrait here, she appears wrapped up in satin: a challenge to all newspapermen to step up their fashion game. It used to hang in the house of Rachel's nephew, Siegfried Sassoon, which he bought with a legacy after her death — a great mercy, as Siegfried's father was disinherited for marrying a gentile. (Rachel was also cast out, for converting, though she had Frederick's money.)

The show closes with Siegfried (1886-1967): the most famous and least Jewish of the Sassoons (he was brought up in the Church of England, converted to Catholicism, and often

The Sassoons were merchants, not bankers, and the show stresses how closely their wealth tracked the British Empire's.

invoked Christ in his verse). He enlisted at the very start of World War I, and won the Military Cross for brave, perhaps even suicidal, exploits on the Western Front. Yet in the trenches he wrote poetry of bitter fatalism, and by the war's third year he had grown so disillusioned he could not hold his tongue. The most extraordinary object in this exhibition is one of the smallest

VIA KEDEM AUCTION HOUSE LTD.

Above, Flora Sassoon, one of the few women to take a leading role in the firm. Below, David Sassoon, the family patriarch, who migrated from Baghdad to Bombay. Bottom, Rachel Sassoon Beer.

VIA THE JEWISH MUSEUM, NY

Siegfried Sassoon, reamined on-screen last year in Terence Davies's melodrama "Benediction." (The other famous Brit of the name, the hair-dresser Vidal Sassoon, was unrelated.)

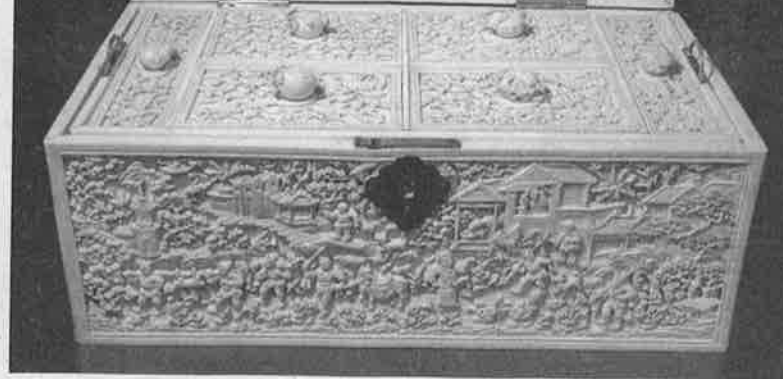
For more than a century, they have been stamped with the dumb misnomer "Rothschilds of the East." The Sassoons claimed descent from the line of King David, and enjoyed great prominence in Baghdad until the 19th century. Yet their family narrative diverges in more important ways from those of Ashkenazi dynasties of finance and industry: the Rothschilds and the Reinachs, the Lehmans and the Guggenheims. The Sassoons were merchants, not bankers, and the show stresses how closely their wealth — in cash, in art — grew and waned with that of the British Empire.

They spoke Judeo-Arabic and Hindustani before English. They circulated, first in desperation and later in high style, among four of the world's great commercial and cultural capitals: Baghdad, Bombay (today Mumbai), Shanghai and London. They dealt in spices, pearls and also hard drugs; the Sassoon epic is one part "Buddenbrooks," one part "Scarface."

And they assimilated. When the Sassoons arrived in India, they staffed their trading posts with fellow Baghdadi Jews. Intricate ketubot (or marriage contracts) testify here to their endogamous unions. But later generations who settled in London married up and out, with Ashkenazis as well as gentiles; they remade themselves as British aristocrats, not all of them gifted in business. By the century's end, their wealth had dissipated, and recently several auctions have brought out treasures from the Sassoon past.

VIA THE JEWISH MUSEUM, NY

KARSTEN MORAN FOR THE NEW YORK TIMES

Some Jewish ritual objects in this show were sold at Sotheby's in 2020, and this spring the same auction house is offering the "Códex Sassoon," a Hebrew Bible more than a millennium old, for something on the order of \$30 million to \$50 million.

The dynasty's modern patriarch was David Sassoon (1792-1864), who like his ancestors served as treasurer to the pasha of Baghdad. When a new ruler took power in 1830, he and other Jews were expelled from Ottoman Iraq. After two years, he arrived in the still somewhat ramshackle port of Bombay, where he began to trade in spices, fabrics, foodstuffs and jewels.

Deeply devout, David Sassoon earmarked a percentage of his firm's profits for charity works, as well as the maintenance of Jewish sites back in Iraq. In a portrait of him here by a colonial British artist, he wears the turban and gown then favored by Baghdadi Jews. Rings glisten on both pinkies. But look at the sash around his waist: colorful, intricate South Asian paisley. Over his shoulder lies the

gentle arc of Bombay's Back Bay.

Sassoon and his children bought and also commissioned Jewish ceremonial art, such as two ornate gilt silver Torah finials. (They date to the early 1740s, and are among the oldest surviving Iraqi Judaica.) There's an exquisite Haggadah, handwritten in Calcutta and festooned with Mughal-inspired illumination, whose pages tell the Passover story in both Hebrew and Judeo-Arabic.

Perhaps the most cosmopolitan objects in the show are two silver cases, for Torah and haftara scrolls, commissioned around 1890 by Flora Sassoon. Flora was David's great-granddaughter (and later also his daughter-in-law; as I said, the family tree is gnarled), and she was one of the few women to take a leading role in the firm. The scrolls were copied by scribes in Baghdad; the cases are Chinese, with floral patterns without and within; and Flora worshiped with them first in Bombay and later in London.

The family's transubstantiation of

KARSTEN MORAN FOR THE NEW YORK TIMES

Top, an installation view of "The Sassoons," featuring several portraits by John Singer Sargent. Left, an ivory coffin from the early 19th century. Above, Torah and haftara scrolls commissioned by Flora Sassoon, from China and Iraq (1888-93).

lucre into religious hardware was pretty brassy, because — not to put too fine a point on this — the Sassoons were drug kingpins. With the British victory over the Qing dynasty in the First Opium War (1839-42), China ceded the port of Hong Kong and opened Shanghai's to foreign residency and trade; particularly trade in Indian opium, which the Sassoon firm delivered with their speedy clipper ships. It was opium that powered the Sassoons' expansion across Asia, and by the 1870s they had cornered the narcotics market to a degree Pablo Escobar would envy. Have a look at an intricate ivory casket, its front face carved with Chinese hunters, its lid painted with ships plying the Pearl River. These Asian waterways were now arteries of a global economy. On their shores arose magazines of spices and silks; in their teahouses the affluent brushed past the addicted.

The narco money, and the entwining with British imperial interests, led the next generation of Sassoons to England, where they bought old art and

wrote poetry of bitter fatalism, and by the war's third year he had grown so disillusioned he could not hold his tongue. The most extraordinary object in this exhibition is one of the smallest: the first draft of Siegfried's "A Soldier's Declaration," scratched into a journal in the spring of 1917. "I have seen and endured the sufferings of the troops," he wrote, "and I can no longer be a party to prolonging those sufferings for ends which I believe to be unjust." Then he crossed out the last word, and made it: "... evil and unjust."

When The Times of London published Siegfried's statement that summer, it could have occasioned an appointment with the firing squad. Instead, thanks to his friends' interventions, the army board diagnosed a nervous breakdown and sent him to Craiglockhart Hospital in Edinburgh — where he would meet the younger poet Wilfred Owen, and would write some of the glumest of his war verse. Generations of British schoolchildren have since learned to recite them by heart: archetypal "English" poetry, by a scion of Baghdad and Bombay.

I didn't love the movie "Benediction." The Siegfried I still care for most is the one in Pat Barker's 1991 novel, "Regeneration," her achingly raw exploration of masculinity and war trauma. What Barker saw in Sassoon was that the war had turned young men into history before they were old. In their room in Edinburgh, Siegfried tells Owen of a night in a trench, when even amid the flares and shells he felt he was already gone. "A hundred years from now," the author has Sassoon say, "they'll still be plowing up skulls. And I seemed to be in that time and looking back. I think I saw our ghosts."

El tresor explica la història d'una dinastia jueva

Un museu enquesta una de les famílies més riques dels segles XIX i XX

Si us preocupa que la vostra taula de menjador sigui massa petita per a la Pasqua, animeu-vos: la vostra cria té una taula de seients més senzilla que la dels Sassoons.

Una de les dinasties de comerciants més riques del segle XIX i principis del XX, aquesta família jueva iraquiana va créixer de poders locals a l'Orient Mitjà a alguns dels macherers més grans de l'època imperial, ramificant-se i reconstituïnt-se a Àsia i Anglaterra. L'empresa comercial de Sassoons es va convertir en una de les primeres empreses realment multinacionals del món, amb innombrables fills i filles que ocupaven les seves oficines i gastaven els seus efectius. Intenta seguir la carta genealògica "abreujada" que ofereix el museu, amb els seus eixos entrelaçats de descendència i matrimoni mixt, i podràs redescobrir les pietats de la família nuclear.

"The Sassoons", que s'inaugura aquest cap de setmana al Museu Jueu, és una enquesta panoràmica de quatre generacions de comerciants, gent de la societat, soldats i sibarites. Les seves vides i possessions —els seus iveris i porcellanes, els seus llibres d'oracions i quaderns de dibuix— cartografien un segle de migració forçada, expansió colonial i absorció a l'alta societat. Diversos Sassoons van ser celebritats en el seu dia, tot i que la seva fama s'ha esvaït. En aquests dies, el membre de la família amb més probabilitats de cridar l'atenció és el poeta de guerra i animal de festa londinenc Siegfried Sassoon, reanimat a la pantalla l'any passat al melodrama de Terence Davies "Benediction". (L'altre famós britànic del nom, el perruquer Vidal Sassoon, no tenia relació.)

Durant més d'un segle, s'han estampat amb el nom inadequat "Rothschilds of the East". Els Sassoon van reclamar descendència de la línia del rei David i van gaudir d'un gran protagonisme a Bagdad fins al segle XIX. No obstant això, la seva narrativa familiar divergeix de maneres més importants de les de les dinasties Ashkenazi de finances i indústria: els Rothschild i els Reinach, els Lehman i els Guggenheim. Els Sassoon eren comerciants, no banquers, i el Museu Jueu mostra com de prop la seva riquesa (en efectiu, en art) va créixer i va disminuir amb la de l'Imperi Britànic.

Parlaven judeoàrab i hindustani abans de parlar anglès. Van circular, primer a la desesperació i després amb gran estil, entre quatre de les grans capitals comercials i culturals del món: Bagdad, Bombai (avui Bombai), Xangai i Londres. Tractaven espècies, perles i també drogues dures; l'èpica Sassoon és una part de "Buddenbrooks", una part de "Scarface".

I es van assimilar. Quan els Sassoons van arribar a l'Índia, van dotar de personal als seus llocs comercials companys jueus de Bagdad. Els complexos ketubot (o contractes matrimonials) testimonien aquí les seves unions endogàmiques. Però les

generacions posteriors que es van establir a Londres es van casar, tant amb asquenazis com amb gentils; es van tornar a convertir en aristòcrates britànics, no tots dotats per als negocis. A finals de segle, la seva riquesa s'havia dissipat, i recentment diverses subhastes han tret tresors del passat de Sassoon. Alguns objectes rituals jueus d'aquest espectacle es van vendre a Sotheby's el 2020, i aquesta primavera la mateixa casa de subhastes ofereix el "Codex Sassoon", una Bíblia hebrea de més d'un mil·lenni, per una cosa de l'ordre de 30 a 50 milions de dòlars.

El patriarca modern de la dinastia va ser David Sassoon (1792-1864), que com els seus avantpassats va servir com a tresorer del paxà de Bagdad. Quan un nou governant va prendre el poder el 1830, ell i altres jueus van ser expulsats de l'Iraq otomà. Després de dos anys va arribar al port encara una mica destatallat de Bombai, on va començar a comerciar amb espècies, teixits, aliments i joies.

Profundament devot, David Sassoon va destinar un percentatge dels beneficis de la seva empresa a obres benèfiques, així com al manteniment de llocs jueus a l'Iraq. En un retrat d'ell aquí realitzat per un artista colonial britànic, porta el turbant i la bata afavorits aleshores pels jueus de Bagdad. Els anells brillen als dos meñiques. Però mireu la faixa al voltant de la seva cintura: paisley colorit i complex del sud d'Àsia. Per sobre de la seva espatlla hi ha el suau arc de Bombay's Back Bay.

Sassoon i els seus fills van comprar i també van encarregar art cerimonial jueu, com ara dues puntes de la Torà de plata daurada adornades, cadascuna amb una palma oberta gravada amb oracions. (Daten de principis de la dècada de 1740 i es troben entre les judaiques iraquianes més antigues que es conserven.) Hi ha una exquisida Haggadah, escrita a mà a Calcuta i adornada amb il·luminació d'inspiració mogol, les pàgines de la qual expliquen la història de la Pasqua tant en hebreu com en judeoàrab.

Potser els objectes més cosmopolites d'aquesta mostra són dos estoigs de plata, per a rotlles de Torà i haftara, encarregats cap al 1890 per Flora Sassoon. La Flora va ser la besneta de David (i més tard també la seva nora; com he dit, l'arbre genealògic és nuós), i va ser una de les poques dones que va tenir un paper protagonista a l'empresa. Els rotlles van ser copiats pels escribes de Bagdad; els estoigs són xinesos, amb estampats florals fora i dins; i Flora va adorar amb ells primer a Bombai i després a Londres.

La transsubstanciació del lucre de la família en maquinari religiós va ser bastant descarada, perquè, per no dir-ho massa bé, els Sassoons eren caps de la droga. Amb la victòria britànica sobre la dinastia Qing a la Primera Guerra de l'Opi (1839-42), la Xina va cedir el port de Hong Kong i va obrir el de Xangai a la residència i al comerç estrangers: sobretot el comerç d'opi indi, que la firma Sassoon va lliurar amb la seva ràpida talladora. vaixells. Va ser l'opi el que va impulsar l'expansió dels Sassoon per Àsia i, a la dècada de 1870, havien acorralat el mercat dels narcòtics fins a un grau que Pablo Escobar envejaria. Mireu un intricat cofret d'ivori, la seva cara frontal esculpida amb caçadors xinesos, la tapa pintada amb vaixells que navegan pel riu Perla. Aquestes vies fluvials asiàtiques eren ara artèries d'una economia global. A les seves costes van sorgir revistes d'espècies i sedes; a les seves cases de te els acomodats van passar per davant dels addictes.

Els diners del narco i l'entrellaçament amb els interessos imperials britànics van portar la següent generació de Sassoons a Anglaterra, on van comprar art antic i noves vides. Sir Philip, nascut d'un pare Sassoon i una mare de Rothschild, es va convertir en membre del Parlament, va adquirir pintures de Gainsborough i va acollir la reialesa a la seva casa de Mayfair. La seva germana Sybil, que es va casar amb un marquès i va restaurar el palauet Houghton Hall de Norfolk, es va asseure diverses vegades per a John Singer Sargent, mullat amb una seda que s'assembla a la mantega batuda. He de dir que les pintures que es poden veure aquí no són grans obres mestres, i si voleu esplendor, la Judaica oriental d'aquesta mostra pot ser més atractiva. No obstant això, la seva anglofília oberta és un testimoni de la capacitat de la identitat, dels desitjos d'assimilació i distinció d'anada i tornada. Els objectes, tant com les persones, canvien els seus significats i valors a mesura que migren.

Juntament amb Flora i Sybil, l'altra dona Sassoon notable d'aquest programa és Rachel Beer (1858-1927). Nascuda a Bombai, va editar *The Sunday Times* i *The Observer* a Londres a la dècada de 1890 (el seu marit, Frederick Beer, era propietari dels dos títols), i va publicar una primícia decisiva sobre l'Afer Dreyfus. En un retrat aquí apareix embolicada amb setí: un repte per a tots els periodistes per augmentar el seu joc de moda. Solia penjar a la casa del nebot de Rachel, Siegfried Sassoon, que va comprar amb un llegat després de la seva mort, una gran pietat, ja que el pare de Siegfried va ser desheretat per casar-se amb un gentil. (Rachel també va ser expulsada, per convertir-se, tot i que tenia els diners de Frederic.)

L'espectacle es tanca amb Siegfried (1886-1967): el més famós i el menys jueu dels Sassoons (es va criar a l'Església d'Anglaterra, es va convertir al catolicisme i sovint invocava Crist en els seus versos). Es va allistar al començament de la Primera Guerra Mundial i va guanyar la Creu Militar per gestes valentes, potser fins i tot suïcides, al front occidental. No obstant això, a les trinxeres va escriure poesia d'un amarg fatalisme, i al tercer any de la guerra s'havia desil·lusionat tant que no podia contenir la llengua. L'objecte més extraordinari d'aquesta exposició és un dels més petits: el primer esborrany de la "Declaració d'un soldat" de Siegfried, ratllat en un diari la primavera de 1917. "He vist i suportat els sofriments de les tropes", va escriure. "I ja no puc ser part per allargar aquells sofriments amb finalitats que crec que són injustes". Després va ratllar l'última paraula i la va dir: "... dolent i injust".

Quan el Times de Londres va publicar la declaració de Siegfried aquell estiu, podria haver ocasionat una cita amb el pelotón d'afusellament. En canvi, gràcies a les intervencions dels seus amics, la junta de l'exèrcit va diagnosticar una crisi nerviosa i el va enviar a l'Hospital Craiglockhart d'Edimburg, on coneixeria el poeta més jove Wilfred Owen i escriuria alguns dels més tristos dels seus versos de guerra. Des d'aleshores, generacions d'escolars britànics han après a recitar-les de memòria: poesia arquetípica "anglesa", d'un descendent de Bagdad i Bombai.

No em va encantar la pel·lícula "Benediction". El Siegfried que encara m'interessa més és el de la novel·la de 1991 de Pat Barker "Regeneration", la seva exploració crua i dolorosa de la masculinitat i el trauma bèl·lic. El que Barker va veure a Sassoon va ser que la guerra havia convertit els joves en història abans que fossin grans. A la seva habitació d'Edimburg, Siegfried li explica a l'Owen d'una nit en una trinxera, quan fins i tot entre les bengales i els obusos va sentir que ja havia marxat. "D'aquí a cent anys",

diu l'autor a Sassoon, "encara estaran llaurant cranis. I em semblava estar en aquell temps i mirant enrere. Crec que vaig veure els nostres fantasmes".

<https://www.nytimes.com/2023/03/02/arts/design/sassoons-jewish-museum-art-exhibition.html>

ÎLE-DE-FRANCE | En ce 8 mars, Journée internationale des droits des femmes, quelle place occupent-elles dans l'espace public ? La féminisation des noms de rues reste encore timide. Mais certaines communes prennent des mesures.

Noms des rues : où sont les femmes ?

Dossier réalisé par **Agnès Vives** avec **Victor Alexandre**

LES FEMMES sont désormais plus nombreuses que les hommes en France. Elles sont aussi majoritaires en Île-de-France. Mais en levant le nez sur les plaques de rues, de bâtiments publics, les noms défilent et les appellations restent en très large majorité masculines. La faute à des siècles d'invisibilisation des femmes dans l'histoire.

En 2014, une étude choc de l'ONG 100 % féminine Soroptimist révélait que sur 63 500 rues françaises, seules 2 % portaient le nom d'une femme. Ce chiffre aurait grimpé selon les estimations à 5 %-6 % même si aucune autre étude n'a été réalisée depuis. Et les associations féministes le martèlent, la parité dans l'espace public demeure un droit à conquérir, en ce 8 mars, Journée internationale des droits des femmes.

Un taux de 14 % dans la capitale

En Île-de-France, un mouvement semble cependant s'être enclenché. Selon le fichier officiel Fantoir, que « Le Parisien » a examiné – à considérer avec prudence puisque les données sont complexes –, de plus en plus de voies rendent hommage à des figures féminines du monde culturel, artistique, scientifique politique ou sportif. Depuis 2000, on observe ainsi une progression, avec des pics après chaque élection municipale, notamment en 2021, avec 51 nouveaux noms.

L'évolution est nette dans la capitale. La maire de Paris, Anne Hidalgo (PS) a porté le sujet dès son arrivée aux affaires. De 6 % en 2014, le taux de féminisation des espaces publics atteint 14 % en 2022. « C'est un sujet central dans ma feuille de route », confirme Laurence Patrice (PCF), adjointe en charge de la mémoire et du monde combattant. Même si « du travail reste à faire », ici ou là, un élan s'est créé, selon l'élue. « Tout le monde reconnaît l'importance de donner de la visibilité à ces femmes qui ont compté. Cela permet d'inscrire dans le quotidien un champ des possibles pour les jeunes filles. »

En 2022, 67 nouvelles dénominations au féminin ont été enregistrées, parmi 105 hommages. Et ce, « compte tenu de la rareté des nouveaux espaces et de l'impossibilité

de débaptiser des voies publiques », précise la Ville de Paris. Lors de la dernière commission de dénomination des voies, places, espaces verts et équipements publics municipaux le mois dernier, « 52 dossiers ont été étudiés, 28 concernent des femmes et ont été validés ».

La graffeuse disparue Miss. Tic, Florence Malraux ou encore l'Irannienne Mahsa Amini devraient faire leur apparition. Précédemment, la Ville de Paris a aussi bataillé pour mettre à l'honneur des femmes illustres dont le prénom ne figurait pas sur les plaques, comme Marguerite de Rochechouart.

« Un effort louable », selon l'instagrameuse Petrouchka, mais qui est parfois « artificiel ». « Ce sont souvent des endroits assez petits, peu vus des Parisiens et non de grands boulevards », regrette cette enseignante engagée. Depuis le confinement, elle parcourt les rues de la capitale, pour publier une fois par semaine sur le réseau social, texte et dessins afin de « faire connaître » l'histoire de ces femmes. La Ville de Paris avec les mairies d'arrondissement projette d'ailleurs de créer des parcours de femmes, thématiques et individuels, pour mieux faire découvrir toutes ces militantes, résistantes, scientifiques... « On va enrichir les plaques avec des QR code pour accéder à une biographie, des photos », annonce Laurence Patrice.

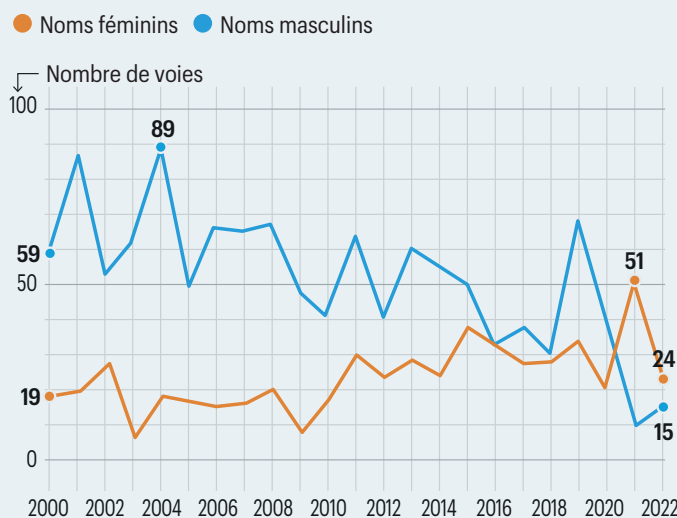
La ville de Pantin rebaptisée Pantine

Ce mouvement de féminisation des espaces publics gagne aussi la banlieue. Pour un an, la ville de Pantin (Seine-Saint-Denis) est devenue, symboliquement, « Pantine », non sans subir moqueries et dégradations. Mais le maire Bertrand Kern (PS) défend son initiative. « C'est une action pour interpeller, pour que les gens prennent conscience qu'en 2023 il est inconcevable qu'il y ait 100 à 150 féminicides chaque année, que des femmes – à compétence égale – gagnent beaucoup moins pour un même poste, qu'elles s'interdisent certains métiers ou que leur place dans l'espace public ne soit pas acceptée », expliquait-il dans nos colonnes.

Dans le même esprit, en ce 8 mars, la ville de Sceaux (Hauts-de-Seine) rebaptise le lycée Florian en Florianne et se mobilise pour l'égalité

La féminisation des noms de voies

Nombre de voies créées par genre en Île-de-France*

Le top 5 des noms de femmes les plus utilisés

Personnalités féminines les plus utilisées pour baptiser les nouvelles voies en Île-de-France

	Personnalités féminines les plus utilisées pour baptiser les nouvelles voies en Île-de-France	Nombre de voies ↓
1	Simone Veil	45
2	Lucie Aubrac	33
3	Rosa Parks	27
4	Jacqueline Auriol	27
5	Olympe de Gouges	25

* Analyse sur 90 % des noms de voies.

Source : Data.gouv.fr • Le Parisien-Data et infographie.

67

Le nombre de nouvelles dénominations féminines d'espaces publics à Paris en 2022

À Paris, de plus en plus d'espaces publics portent le nom de figures féminines. La promenade Dora-Bruder, inaugurée en 2015 (ci-dessus), rend hommage à cette adolescente juive morte en déportation, sortie de l'oubli grâce à un livre de Patrick Modiano.

Veil et Lucie-Aubrac. Les deux résistantes figurent dans cet ordre au top des noms de personnalités féminines les plus donnés en Île-de-France (voir infographie), suivies de Rosa Parks, à égalité avec l'aviatrice Jacqueline Auriol.

« Démasculiniser le monde »

Mais est-ce suffisant ? « 6 %, ce n'est rien, peste Fabienne El Khoury, porte-parole de l'association Osez le féminisme. Il y a besoin de démasculiniser le monde. Toutes les instances sont occupées par des hommes. Même sur YouTube les dix comptes les plus populaires sont ceux d'hommes. Les petites filles ont aussi droit de grandir dans un monde où le masculin n'est pas partout, pour pouvoir se construire et se projeter. »

Sur le terrain, les associations constatent encore une « lenteur ». « C'est long quand on demande aux municipalités d'apposer une plaque Suzanne-Noël », témoigne Christine Dagain, de l'ONG Soroptimist qui se bat pour la reconnaissance de cette pionnière de la chirurgie esthétique. C'est elle qui a porté l'étude de 2014. Et de conclure : « Tout est question de volonté. »

AFP/MARTIN BUREAU

L'EFFORT | Bonneuil-sur-Marne en passe de devenir la commune la plus féminine de France

ALLÉE ÉDITH-PIAF, en ce jeudi soir, Catherine, 57 ans, rentre chez elle. Cette habitante de Bonneuil-sur-Marne (Val-de-Marne) n'avait jusque-là « pas fait attention ». Mais cette artère de la cité Fabien fait partie des rares à porter le nom d'une célébrité féminine. Cinq précisément, sur 170, rendent hommage au parcours d'une femme, alors que 66 autres sont consacrées à un homme. Ce qui place cette commune populaire, limitrophe de Créteil, parmi les mauvais élèves en termes de visibilité des femmes dans l'espace public, avec un taux de 3%.

À compter de ce mercredi, il en sera tout autrement. Quatre-vingts femmes vont entrer dans la ville progressivement. Une « démarche inédite » qui pourrait faire de Bonneuil, « la ville la plus féminine de France » annonce le maire Denis Öztorun (PCF), qui convoque en ce jour dédié aux droits des femmes un conseil municipal extraordinaire.

« Un signe d'égalité »

À la tête de cette petite commune, historiquement communiste, l'élu a voulu « faire grand et fort » pour « avancer » sur l'égalité femmes-hommes. Lui-même reconnaît : « Je me suis éduqué. » « Les femmes n'ont pas moins compté que les hommes dans l'histoire. À travers les noms de rues, on sensibilise la population, poursuit-il. On est face à une éducation patriarcale bien an-

crée. C'est cela qu'on essaie de changer. C'est un début. On va pouvoir utiliser cet outil pour aborder la place de la femme dans l'espace public. » Et ce ne sont pas ses administrés qui lui en tiendront rigueur. « Si ça peut faire connaître des femmes, c'est bien », approuve Catherine. Mi-reille, 39 ans, qui vient chercher ses enfants à l'école Romain-Rolland opine : « Il n'y a pratiquement que des noms d'hommes, partout. » Dix bâtiments publics portent le nom d'une femme contre 14 pour un homme. Dans la gent masculine aussi, on applaudit. « C'est important, les femmes peuvent y voir un signe d'égalité, abonde Laurent, 55 ans. D'autant plus qu'en ce moment, on recule plutôt, regardez les retraites ! »

Depuis un an, le sujet a rayonné dans chaque événement public. Les habitants ont ainsi proposé plus de 180 noms issus du monde entier, des militantes, des scientifiques, des artistes, des sportives etc. Les patronymes sujets à controverse ont été mis de côté. Seuls ceux de femmes décédées ont été retenus. Mi-février, une votation citoyenne a acté les derniers noms. Même les partenaires économiques se sont impliqués, prêts à nommer ou renommer des espaces au sein de la zone industrielle et du port de Bonneuil, le deuxième d'Île-de-France. Résultat, 62 nouvelles plaques seront apposées dans les rues et dix-huit autres

sur des équipements municipaux. Comment ? Le déploiement sera « progressif ». Le plus facile, ce sont les espaces sans nom ni habitant qui pourront par exemple honorer la mémoire d'Anne Franck, de Maria Callas ou de Simone de Beauvoir. Viendra ensuite le temps de débaptiser les artères déjà nommées et habitées.

Pas simple de débaptiser des artères et de changer d'adresse

C'est là que l'affaire devient souvent sensible, face à la lourdeur administrative qu'engendrent les changements d'adresses. Une bonne part, auprès des administrations publiques, sera effectuée par la ville. Les habitants concernés recevront un guide et, dès ce jeudi, un accueil téléphonique sera ouvert. La ville s'engage même à prendre « en charge d'éventuels coûts ». L'accompagnement étant « une dimension majeure » du projet, selon la municipalité. Car outre les rues pavillonnaires, ce sont aussi des artères principales qui sont au cœur du processus.

À terme, Édith Piaf sera alors rejointe par la résistante Olga Bancic, la biologiste prix Nobel de la paix Wangari Muta-Maathai ou encore Marie-Claude Vaillant-Couturier. L'élu PCF de Villejuif avait fait partie des pionnières à entrer à l'Assemblée nationale. Un modèle longtemps mis en avant dans le Val-de-Marne.

HISTOIRE | « Longtemps, ceux qui ont fabriqué la ville étaient des hommes »

Corinne Luxembourg, professeure des universités en géographie à l'université Sorbonne Paris Nord

PROFESSEURE en géographie à l'université à Sorbonne Paris Nord, Corinne Luxembourg a coordonné de 2014 à 2020, un programme de recherche-action participative pluridisciplinaire sur une approche genrée de l'espace public à Gennevilliers (Hauts-de-Seine). Ces travaux ont donné lieu aux ouvrages « La ville : quel genre ? » (2017) et « Les sens de la ville » (2020), aux éditions Le Temps des Cerises.

Comment s'est faite la dénomination des rues ?

CORINNE LUXEMBOURG. Dans le monde culturel, historique, scientifique, on a invisibilisé les compositrices, les écrivaines, les scientifiques même quand elles ont travaillé avec des hommes. Partant de cette ressource qui a éliminé les femmes, quand il s'est agi de nommer les rues, ce sont des hommes qui ont été mis en exergue. Les noms de rues n'ont fait que reproduire ce que la société avait bâti. Quand les élus nomment les rues, ce sont très souvent des hommes. Cela ne fait pas si longtemps que des femmes se retrouvent adjointes à l'urbanisme ou à l'aménagement du territoire. Finalement, il s'agit là d'un miroir grossissant de toute l'histoire de l'invisibilisation des femmes dans la reconnaissance qui leur est portée pour tout ce qu'elles ont pu faire.

Notez-vous une évolution ?

Les choses avancent, oui. Mais on se rend compte que les nouvelles rues au nom féminin sont en périphérie, loin, dans des zones où les gens ne passent pas, dans de nouveaux secteurs, des petites rues avec peu d'habitants. Des raisons administratives sont brandies, sur le réadressage du courrier etc. Cela désorienterait les habitants, objectent-on souvent. L'exemple de Bonneuil-sur-Marne (avec 80 nouveaux noms, lire ci-contre) est assez rare. Longtemps, ils n'ont pas débaptisé des rues.

Et dans la fabrication des villes, la place des femmes est-elle mieux prise en compte ?

Longtemps, ceux qui ont fabriqué la ville étaient des hommes, comme à Paris, avec le baron Haussmann et son jardinier Alphonse Alphand. Dans les parcs, les bancs étaient par exemple installés pour que les femmes puissent surveiller les enfants, mais pas trop près pour ne pas discuter entre elles. Très longtemps, les femmes n'avaient pas droit de faire du sport, du vélo par crainte d'affecter les parties génitales et qu'elles ne puissent plus enfanter, parce qu'il ne fallait pas montrer son corps... Alors les garçons se sont appropriés les équipements sportifs. Mais comme elles ont moins accès, elles s'entraînent moins, sont moins

Corinne Luxembourg.

performantes et se retrouvent en échec face aux garçons. Elles vont alors abandonner.

Il y a certes aujourd'hui une prise de conscience, mais aussi parce que c'est réglementaire. Dans les villes qui ont des quartiers classés en politique de la ville, dans le cadre de la rénovation urbaine, il y a nécessité de faire des diagnostics genrés, sur les inégalités, le sentiment d'insécurité, des marches exploratoires... Cette réglementation est plus ou moins bien remplie. Mais elle ne s'impose que dans les quartiers populaires, avec le risque d'un glissement à conclure que les problèmes n'existent que dans ces quartiers-là. Et dans les villes de moins de 20 000 habitants, il n'y a aucune obligation.

Avez-vous des exemples positifs de réalisations récentes ?

À Paris, la réflexion sur les nouveaux équipements sportifs au parc Suzanne-Lenglen a été poussée très loin. Comment on les installe, où par rapport à la circulation, visibles mais pas trop. Le type d'équipements aussi a été pensé, avec des structures facilement manipulables. À Villiers-le-Bel, le bailleur Val-d'Oise habitait va concevoir un bâtiment dit égalitaire de 35 logements sociaux avec une grille de 500 points contre les stéréotypes de genres dans les appartements, soit la cuisine pour les femmes, la hauteur des placards, l'aménagement et la partie réception, le salon pour l'homme, comme on a pu le voir dans les pubs des années 1960-1970. L'architecte Renée Gailhoustet qui a dessiné les Étoiles à Ivry (Val-de-Marne) avait commencé à réfléchir à cette problématique.

Les choses avancent, oui. Mais les nouvelles rues au nom féminin sont en périphérie, où les gens ne passent pas.

Corinne Luxembourg

Feminització dels noms dels carrers a Île-de-France: "s'ha creat un impuls", però "encara feina per fer"

En aquest 8 de març, Dia Internacional de la Dona, quin lloc ocupen a l'espai públic? Sembla que la conscienciació va en augment, sobretot a París i en alguns municipis d'Illa de França. Però el moviment encara és tímid, als ulls de les associacions feministes.

Ara les dones superen els homes a França. El mateix a Ile-de-France. Però mirant els rètols dels carrers, els edificis públics, els noms es desplacen i la lectura es manté en una gran majoria masculina. La culpa de segles d'invisibilització de les dones a la història.

L'any 2014, un estudi impactant de l'ONG 100% femenina Soroptimist va revelar que dels 63.500 carrers francesos, només el 2% portava el nom de dona. Es calcula que aquesta xifra ha pujat fins al 5,6% tot i que des d'aleshores no s'han fet més estudis. I les associacions feministes ho martellen, la paritat en l'espai públic segueix sent un dret per conquerir, aquest 8 de març, Dia Internacional dels Drets de les Dones.

A Île-de-France, però, sembla que ha començat un moviment. Segons l'expedient oficial de Fantoir, que ha examinat "le Parisien", – cal considerar-lo amb prudència ja que les dades són complexes –, cada cop hi ha més rutes que homenatgen personatges femenins del món cultural, artístic, científic, polític o esportiu. Des de l'any 2000, s'observa així una progressió, amb pics després de cada eleccions municipals, en particular l'any 2021, amb 51 noms.

Una taxa del 14% a la capital

L'evolució és clara a la capital. L'alcaldesa de París, Anne Hidalgo (PS), va plantejar el tema tan bon punt va prendre possessió. A partir del 6% el 2014, la taxa de feminització dels espais públics arribarà al 14% el 2022. "Aquest és un tema central en el meu full de ruta", confirma Laurence Patrice (PCF), diputada responsable de la memòria i el món de la lluita. Encara que "encara feina per fer", aquí o allà, "s'ha creat un impuls, segons l'electe. Tothom reconeix la importància de donar visibilitat a aquestes dones que importaven. Això permet incloure un camp de possibilitats per a les noies joves en la vida quotidiana. »

L'any 2022 es van registrar 67 nous noms femenins, entre 105 homenatges. I això, "davant l'escassetat de nous espais i la impossibilitat de canviar el nom de les vies públiques", concreta l'Ajuntament de París. Durant la darrera comissió de denominació de carreteres, places, espais verds i equipaments públics municipals del mes passat, "es van estudiar 52 expedients, 28 afecten a dones i es van validar". La grafitera desapareguda Miss. Haurien de fer la seva aparició Tic, Florence Malraux o el jove iranià Mahsa Amini. Anteriorment, la Ciutat de París també va lluitar per homenatjar dones il·lustres els noms de pila de les quals no apareixien a les plaques, com Marguerite de Rochechouart.

"Un esforç lloable", segons l'Instagramer Petrouchka, però que de vegades és "artificial". "Sovint són llocs força petits, poc vistos pels parisencs i no grans bulevards", lamenta aquest professor compromès. Des del confinament, recorre els carrers de la capital per publicar, un cop per setmana a la xarxa social, textos i dibuixos per tal de "donar a conèixer" la història d'aquestes dones homenatjades.

La ciutat de París amb els ajuntaments del districte també preveu crear rutes temàtiques i individuals per a dones, per conèixer millor totes aquestes activistes, resistents, científiques... "Anem a enriquir les plaques amb codis QR per accedir a una biografia, fotos", anuncia Laurence Patrice.

La ciutat de Pantin es va convertir en Pantine

Aquest moviment de feminització de l'espai públic també s'estén als barris perifèrics. Durant un any, la ciutat de Pantin (Seine-Saint-Denis) s'ha convertit, simbòlicament, en "Pantine", no sense patir burles i degradació. Però l'alcalde Bertrand Kern (PS) defensa la seva iniciativa. "És una acció per desafiar, perquè la gent s'adoni que l'any 2023 és inconcebible que hi hagi entre cent i cent cinquanta feminicidis cada any, que les dones –amb les mateixes competències– guanyin molt menys pel mateix càrrec. prohibeixen determinats oficis o que no s'accepta el seu lloc a l'espai públic", explicava a les nostres columnes.

Amb el mateix esperit, el 8 de març, la ciutat de Sceaux (Hauts-de-Seine) rebateja l'institut Florian, a Florianne, que es mobilitza per la igualtat. I molts municipis estan obrint noves artèries amb venjança.

Per exemple, Fontenay-sous-Bois (Val-de-Marne) aixecarà el vel aquest dissabte 11 de març als carrers Gisèle-Halimi, Simone-Veil i Agnès-Varda. Quan en els darrers mesos, anys, s'han iniciat moltes reflexions, per exemple a Bagneux (Hauts-de-Seine), Moissy-Cramayel (Seine-et-Marne)... A Seine-Saint-Denis, l'any passat, Stéphane Troussel (PS), ho va anunciar

el consell comarcal nomenaria o canviaria el nom de 108 edificis el 2024 amb els noms de dones famoses.

"Desmasculinitzar el món"

També en transport, les estacions de metro són cada cop més femenines, sobretot amb les parades de Simone-Veil i Lucie-Aubrac. Les dues resistents apareixen per aquest ordre al capdamunt dels noms de les personalitats femenines més donades a Illa-de-France, seguides de Rosa Parks, empatada amb l'aviadora Jacqueline Auriol.

Però n'hi ha prou? "El 6% no és res, plaga Fabienne El Khoury, portaveu del feminisme Dare. Hi ha una necessitat de desmasculinitzar el món. Totes les instàncies estan ocupades per homes. Fins i tot a YouTube els deu comptes més populars són els d'homes. Les nenes també tenen dret a créixer en un món on el masculí no és a tot arreu, per poder construir-se i projectar-se. »

Sobre el terreny, les associacions encara observen una "lentitud". "Fa molt de temps quan demanes als municipis que col·loquin una placa de Suzanne-Noël", diu Christine Dagain, de l'ONG Soroptimist, que lluita pel reconeixement d'aquesta pionera de la cirurgia estètica. Va ser ella qui va fer l'estudi del 2014. I per concloure: "Tot és voluntat. »

Desigualtat de gènere: "Els noms dels carrers només han reproduït allò que la societat ha construït"

Mentre que aquest 8 de març és el Dia Internacional dels Drets de les Dones, Corinne Luxembourg, professora universitària de geografia a la Sorbona Paris Nord University, parla del retard a França en la feminització dels noms dels carrers.

Professora de geografia a la Sorbonne Paris Nord University, Corinne Luxembourg va coordinar, del 2014 al 2020, un programa multidisciplinari de recerca-acció participativa sobre un enfocament de gènere de l'espai públic a Gennevilliers (Alts-de-Seine). Aquesta obra va donar lloc a les obres "La ciutat: de quina mena? (2017) i "Les sens de la ville" (2020), publicat per Le Temps des Cerises.

Com es deien els carrers?

CORINNE LUXEMBURG. En el món cultural, històric i científic, les dones compositores, escriptores i científiques s'han fet invisibles fins i tot quan han treballat amb homes. Partint d'aquest recurs que eliminava les dones, a l'hora de posar nom als carrers, eren els homes els que es destacaven. Els noms dels carrers només replicaven el que la societat havia construït. Quan els càrrecs electes donen nom als carrers, sovint són homes. No fa tant de temps que les dones s'impliquen en l'urbanisme o en l'ordenació del territori. En definitiva, es tracta d'un mirall magnificador de tota la història de la invisibilització de les dones en el reconeixement que se'ls fa per tot el que han pogut fer.

Notes una evolució?

Les coses avancen, sí. Però ens adonem que els nous carrers amb nom femení són als afores, llunyans, en zones on no hi passa gent, en nous sectors, carrers petits amb pocs habitatges. Es branden motius administratius, sobre la redirecció de correu, etc. "Confondria els habitants", s'oposa sovint. L'exemple de Bonneuil-sur-Marne a la Val-de-Marne (amb 80 noms nous) és força rar.

I en la construcció de les ciutats, es té més en compte el lloc de la dona?

Durant molt de temps, els que van construir la ciutat van ser homes, com a París, amb el baró Haussmann i el seu jardiner Alphonse Alphand. Als parcs, els bancs es van instal·lar per exemple perquè les dones poguessin supervisar els nens, però no massa a prop per no discutir entre ells. A més, a les dones no se'ls permetia fer esport ni anar en bicicleta per por d'afectar els genitals i que ja no poguessin donar a llum, perquè no s'ha de mostrar el cos, perquè tenen menys energia. Així que els nois es van apropiari de l'equipament esportiu. Però com que tenen menys accés, entrenen menys, fan menys bé i es troben en escac contra els nois. Aleshores es rendiran.

Segurament avui hi ha una consciència, però també perquè és normativa. A les ciutats que tenen barris classificats en política de ciutat, en el marc de la renovació urbana, cal fer diagnòstics de gènere, sobre les desigualtats, la sensació d'inseguretat, les passejades exploratòries... Aquesta normativa és més o menys plena. Però només s'aplica als barris obrers, en el marc de l'ANRU, amb el risc de concloure que els problemes només existeixen en aquests barris obrers. I a les ciutats de menys de 20.000 habitants no hi ha cap obligació.

Tens algun exemple positiu dels èxits recents?

A París, la reflexió sobre les noves instal·lacions esportives del parc Suzanne-Lenglen s'ha avançat molt lluny. Com s'instal·len, on, en relació al trànsit, visibles però no massa. També s'ha pensat el tipus d'equipament, amb estructures de fàcil manipulació. També cal destacar que a Villiers-le-Bel (Val-d'Oise), l'hàbitat arrendador Val-d'Oise dissenyarà un edifici de 35 habitatges socials anomenades igualitaris amb una graella de 500 punts contra els estereotips de gènere. als apartaments, és a dir, la cuina per a les dones, l'alçada dels armaris, la distribució i la zona de recepció, la sala d'estar per a l'home, com vam poder veure en els anuncis dels anys 60 i 70. L'arquitecta Renée Gailhoustet que va dissenyar les estrelles a Ivry-sur-Seine (Val-de-Marne) havia començat a pensar en aquesta qüestió.

MEMÒRIA HISTÒRICA

Una llanterna per salvar 153 jueus d'Auschwitz

El Museu Jueu de Bèlgica recupera la gesta de l'alliberament del “vintè comboi” en una exposició

GERARD FAGEDA
BRUSSEL·LES

El 19 d'abril de 1943 va sortir del centre de detenció nazi de Mechelen (Bèlgica) el conegut com el “vintè comboi”, que transportava presoners jueus fins al camp d'extermini d'Auschwitz-Birkenau (Polònia). Per primera vegada, el tren no era de passatgers de tercera classe, sinó de mercaderies i amb finestres petites i filferrades. A més, de manera excepcional, s'hi va afegir un vagó en què només anaven dinou persones que formaven part de la resistència o que havien aconseguit saltar d'altres trens com aquest. Constaven en una llista negra i portaven una estrella vermella que indicava que havien de ser executats tan bon punt arribessin.

Tres estudiants universitaris de la resistència belga, però, van aconseguir aturar el tren entre Boortmeerbeek i Haacht, al Brabant Flamenc, i alliberar part dels presoners només amb una pistola, unes alicates, una llanterna i un paper vermell per fer senyals d'emergència. Van facilitar l'escapada de 236 dels 1.631 deportats que eren al comboi, que estava custodiat per setze policies nazis. Tot i que la seva intenció era salvar sobretot els membres de la resistència del vagó extra, van acabar ajudant desenes de jueus. Després d'aquesta interrupció, el conductor del tren, Albert Dumon, va fer tot el possible per mantenir una marxa lenta perquè pogués saltar

més gent durant la resta de trajecte. Enguany farà 80 anys d'aquesta gesta i el Museu Jueu de Brussel·les ha aprofitat l'aniversari per “treure-la de l'oblit i commemorar-la” a través d'una exposició gràfica que reconstrueix els indrets i paisatges exactes en què alguns dels deportats van saltar del tren. Les fotografies, fetes pel fotògraf belga Jo Struyen entre el 2020 i el 2022, són majoritària-

ment en blanc i negre, i hi predominen prats, boscos, túnels i vies de tren. “La meva intenció és ressaltar l'angoixa i la resignació dels presoners que estaven entre la vida i la mort, la impossibilitat d'escollir la llibertat davant dels dissenys de l'opressor”, assenyala Struyen.

L'única imatge que apareix il·luminada és la de la casa d'un nen jueu d'11 anys que va poder escapar

del vintè comboi, Simon Gronowski, i es va refugiar a casa d'una família que el va acollir, amagar i cuidar fins que va poder tornar a casa seva, a Brussel·les. Segons Struyen, aquesta imatge vol simbolitzar “la llum de l'esperança” en una exposició que gairebé està a les fosques perquè l'espectador empatitzi amb la “soledat” i les “terribles sensacions” que sentien els presoners de camí al camp de concentració.

El deportat més jove

Gronowski va ser el deportat més jove que va fugir del tren i que va aconseguir sobreviure a l'ocupació nazi, juntament amb 153 jueus més. Ara bé, no tots els 236 que van saltar del comboi van sobreviure: la policia va tornar a capturar 89 presoners i en va matar 26 més a trets allà mateix. A més, els nazis, com a càstig, van assassinar a les cambres de gas el 70% dels presoners que no van poder fugir només arribar a Auschwitz, i a la resta els van utilitzar per fer experiments mèdics.

Els joves de la resistència belga que van protagonitzar la gesta van acabar detinguts per les forces nazis. La Gestapo va arrestar Youra Livchitz un mes després de l'atac i el febrer de 1944 el van afusellar a Schaerbeek, un barri de Brussel·les. També van detenir Jean Franklemon i Robert Maistriau, que van ser condemnats a diversos anys de presó i van passar per diferents camps de concentració. Franklemon i Maistriau van sobreviure i van ser alliberats al final de la guerra. —

Imatge de l'exposició *Paisatges del vintè comboi*.

MUSEU JUEU DE BRUSSEL·LES

CRONICA

La edificación hacia 1930, después de la Guerra Civil fue reconstruida por orden de Francisco Franco.

El palacio preferido de Franco y Hearst será un hotel de lujo

GRACIANO PALOMO

Fue durante cuatro siglos uno de los iconos de la Castilla Imperial con la familia Zúñiga/Avellaneda protegida del rey Felipe III. Luego pasaría a manos de la Casa de Alba. Su decadencia empieza con los expolios durante el siglo XIX. El magnate de la prensa norteamericana, William Randolph Hearst, quiso llevarse el palacio piedra a piedra. Franco lo impidió y tras restaurarlo instaló allí el cuartel general de la Sección Femenina de Pilar Primo de Rivera. Hoy, está a punto de convertirse en un hotel de lujo, tras su adjudicación al Grupo Olmedo Hoteles. Justo, se cumplen 50 años del rodaje en ese impresionante marco la película *Don Quijote cabalga de nuevo*, protagonizada por Cantinflas y Fernando Fernán Gómez. También se rodó allí la serie *Santa Teresa* con Concha Velasco de protagonista.

En el corazón mismo de la Castilla dominadora, Peñaranda de Duero, en plena Ribera del Duero, alberga uno de los palacios renacentistas más señeros de Europa. El palacio de los Condes de Miranda, o palacio de Avellaneda, debe su construcción en el primer tercio del siglo XVI a Francisco de Zúñiga Velasco, tercer conde de Miranda del Castañar, que utilizó dos arquitectos afamados de la época, Francisco de Co-

SE USÓ PARA LA SECCIÓN FEMENINA DE LA FALANGE, EL MAGNATE QUISO LLEVÁRSELO A EEUU...

El anuncio del cambio de uso del histórico Palacio de Avellaneda se produce cuando se cumplen 50 años del rodaje de *'Don Quijote cabalga de nuevo'* y *'Santa Teresa'*

Francisco Franco y Carmen Polo en el palacio.

lonia y Nicolás de Vergara. Los poderosos Avellaneda eran los señores de la villa desde el siglo XIV cuya riquísima vega de alrededor, bañada por el río Duero, convirtieron a la histórica villa en el epicentro de su mayorazgo. Construyeron su palacio, pero lo adornaron con soberbias construcciones alrededor en una de las plazas más emblemáticas de Occidente. Levantaron el monasterio de las Franciscanas Concepcionista y al fallecimiento del conde, su esposa, María Enríquez de Cárdenas, promovió la fundación de la colegiata de Santa Ana, a metros de su residencia, que guarda infinidad de tesoros.

Tal fue su influencia que se extiende hasta el cercano monasterio de Santa María de la Vid, fundado por el emperador Carlos y en cuyos parajes encuentran paz y sosiego, entre vides, relevantes personalidades. Allí se esconde, por ejemplo, la siempre de actualidad Isabel Díaz Ayuso, escritores de incógnito o celebrities del cine. En sus panteones reposan los restos de los nobles agraciados por la Casa de Austria y de los Borbones, entre ellos, Juan de Zúñiga y Avellaneda, duque de Peñaranda en 1608. Se instaló toda una corte en torno al palacio.

A la muerte del duque, su cuartel general, entró en declive; sus teso-

ros fueron expoliados tras la invasión francesa. En 1829 muere sin descendencia Josefa de Zúñiga y la imponente edificación pasa a manos de la Casa de Alba. Se utiliza en el siglo IX como pajar y almacén de leña, una vez que todo lo de valor ha sido robado.

Arthur Byne, arquitecto y consejero de tesoros para el magnate norteamericano, William Randolph Hearst —quien inspira *Ciudadano Kane*—, ofrece a su cliente la posibilidad de comprar a precio perejil la totalidad del palacio y trasladarlo in-

El hombre que inspiró 'Ciudadano Kane' quiso trasladarlo piedra a piedra

tegro a EEUU pese a que ya era Monumento Nacional. La operación no se sustancia porque el consejero es pillado en renuncio. Puerta de entrada plateresca, con elementos góticos y dos plantas, zaguán, jardines interiores y arcos de medio punto, además de un espectacular salón del trono y de embajadores, propio de la estancia de un virrey.

El general Franco había conocido el palacio durante un viaje privado a Castilla durante su periodo como jefe de Estado Mayor del Ejército de Tierra durante la II República. Le impresionó el «poderío» de aquella localidad legendaria a orillas del Duero. Pilar Primo de Rivera, hermana del fundador de Falange, le había pedido un centro señorial para el Servicio Social de la Sección Femenina que, además, pudiera ser centro de formación para sus dirigentes que llevará el nombre de Ramiro Ledesma Ramos, el caudillo falangista castellano.

Acabada la Guerra Civil, Franco ordenó a Bellas Artes que se reconstruyera el histórico inmueble —se decía que era su favorito— y en las partes en ruinas se levantará un adosado destinado exclusivamente a la Escuela de Mandos falangistas. El propio general lo inaugura, acompañado de su esposa y jefes del gobierno y de Falange el 26 de noviembre de 1959. El resto de la restauración duró dos años.

Tras la restauración democrática, el enorme caserón quedó en desuso. Adolfo Suárez ordenó a su ministro del Interior, el general Ibáñez Freire, que necesitaba un cuartel general en el centro de la Península para las fuerzas especializadas GEOS. Tras los estudios pertinentes por parte de expertos en logística y seguridad desecharon la posibilidad.

Hoy, el palacio de Avellaneda se abre para unos pocos turistas que visitan esa legendaria tierra de la vieja Castilla. La empresa adjudicataria para su explotación es el mencionado Grupo Olmedo Hoteles, por 56.000 euros anuales, un emporio que ya cuenta con otros negocios de lujo en la zona como el Balneario de Solares en el Burgos de Osma.

El pasado está escrito. El otro, no.

Els anys convulsos de principis del segle XX

El mite anarquista més desconegut

Avui fa cent anys de l'assassinat de Salvador Seguí, 'el Noi del Sucre'

JOSEP PLAYÀ MASET
 Barcelona

Avui fa cent anys de la mort del dirigent anarcosindicalista Salvador Seguí, més conegut com *el Noi del Sucre*, assassinat per pistolers a sou al carrer Cadena de Barcelona, avui engolit per la Rambla del Raval. Uns dies abans, havia rebut un anònim: "Reunits els elements del Sindicat Lliure, hem acordat assassinar-te a tu i a Pestaña, entre d'altres. Aquesta vegada no us escapareu cap de vosaltres, tot i que tu seràs el primer...". El Sindicat Lliure, format per pistolers i antics carlins, amb suports policials i militars, era la resposta de la patronal davant la puixança de la CNT i l'espiral de violència que dominava els carrers.

L'assassinat de Salvador Seguí amb només 35 anys, els seus grans dots de comunicador i el seu famós míting a la plaça de toros de les Arenes davant de 20.000 obrers a qui va convèncer de parar la vaga de la Canadenca després d'aconseguir part de les seves reivindicacions, el van convertir en un mite. Una figura que ha emergit en moments puntuals com la II República o la transició, quan apareixen biografies de Manuel Cruells i Josep M. Huertas Claveria, i que s'ha silenciada durant les dictadures o quan l'anarquisme ha tingut menys predicament. L'histo-

paraula oral que d'escrits, de manera que les seves teories i els seus discursos han estat coneguts a partir dels seus correligionaris i de les cròniques periodístiques.

De l'episodi de la seva mort, l'únic segur és que el van matar tres pistolers poc després de les set de la tarda del 10 de març del 1923 a la cantonada dels carrers Cadena i Sant Rafael. Va morir a l'instant i el seu company, Francesc Comas, *Paronas*, dos dies després. Per temor d'una reacció del món anarquista, es va forçar un enterrament clandestí, però el del seu amic, el 13 de març, es va convertir en una gran manifesta-

Les seves teories i discursos es coneixen a partir de cròniques periodístiques i dels seus correligionaris

ció de repulsa, amb una assistència de 200.000 persones. No es va investigar mai l'atemptat. Andreu Farràs, al seu recent llibre *Roses de Foc de Barcelona* (Edicions 62) diu: "La banda autora dels dos assassinats va ser pagada per la patronal. Entre els seus membres hi figurava Inocencio Feced. Van ser ajudats a fugir per policies sota la direcció del capità Lasarte i tot va ser organitzat per Pere Màrtir Homs, que ja havia orquestrat l'assassinat de Francesc Layret". Però en el seu moment també es va comentar que la seva mort havia alleujat els sectors més radicals de l'anarcosindicalisme, que no veien de bon ull ni la seva crida a la unitat sindical ni el rebuig de la violència. Xavier Díez no creu en la possibilitat d'un atemptat des de les pròpies files, malgrat que reconeix que hi havia pistolers professionals que no dubtaven a canviar-se de bàndol i hi va haver continus intents d'infiltració a la CNT.

Els debats al voltant del *Noi del Sucre* giren també sobre la seva defensa de la unitat sindical amb la UGT, la seva actitud crítica amb l'URSS en moments de culte a l'èpica revolucionària o el seu rebuig de la violència. També s'ha polemitzat sobre un discurs en què va dir que els obrers notemien la independència de Catalunya i s'hi podien adaptar. Xavier Díez considera que "Seguí no és pro ni contra, però denuncia l'autonomisme perquè considera que la Lliga està del costat dels que fan servir l'exèrcit i la policia per erradicar la CNT. Ell és federalista, en la línia de Pi i Margall, de creure en un Estat amb un mínim poder i municipis lliures i forts".

Perseguit, va passar per diferents presons i va rebre diversos atemptats, però no va tenir mai por

riador Xavier Díez, autor d'*El pensament polític de Salvador Seguí* (Virus), l'ha batejat com "el més desconegut dels anarquistes coneguts".

Salvador Seguí Rubinat (Lleida, 1887-Barcelona, 1923), fill d'una família vinculada a Tornabous, va viure ja de petita a Barcelona. El seu pare era forner i ell va deixar molt aviat els estudis i va treballar com a pintor. Amb 15 anys ja va ser detingut per les seves activitats sindicals i el 1910 participa en el congrés constituent de la CNT, de la qual serà elegit secretari general a Catalunya. Autodidacte, bon lector i més bon orador, es va convertir en un líder carismàtic. I perseguit. Va passar per diferents presons, com el cuirassat *Pelayo*, la presó Model, el castell de Montjuïc i el de la Mola, a Maó, on va passar 16 mesos. Va rebre diversos

atemptats, però no va tenir mai por, parapetat darrere de la seva corpulència, gairebé dos metres d'alt i més de cent quilos de pes.

Amb motiu de l'aniversari de la seva mort, la Fundació Salvador Seguí i la CGT, hereva de la CNT, presenten aquesta tarda a la presó Model de Barcelona un documental (*Salvador Seguí. Història d'un anarcosindicalista*), dirigit

per Gonzalo Mateos, i una exposició itinerant, comissariada per Rafael Maestre i Cristina Escrivà. També CC.OO. organitza a la seva seu de Via Laietana una exposició sobre Seguí, el sindicalisme confederal i la jornada de vuit hores.

S'han publicat diversos estudis sobre la seva biografia i el seu pensament, però encara queden moltes llacunes. Ni tan sols hi ha acord

A dalt, Salvador Seguí -al centre, amb maletí-, quan va arribar a Madrid amb altres anarquistes el 1919 per a una reunió; a l'esquerra, el lloc de l'atemptat, a l'encreuament entre Sant Rafael amb l'antic carrer Cadena

sobre el seu sobrenom. Era perquè es menjava els terrossos de sucre quan treballava com a cambrer? O per què un dia li van recriminar: "Sembles un noi de sucre"? Mateos explica que amb prou feines se li coneixen una dotzena de fotografies i no apareix en cap pel·lícula ni enregistrament sonor. Per al seu documental ha hagut de recórrer a la premsa i al testimoni d'experts. Seguí va ser amic de Francesc Layret i Lluís Companys, però la seva correspondència es va perdre probablement durant la guerra. No va tenir temps per escriure unes memòries i sempre va ser un home més de

OPINIÓ

9 Marzo, 2023

L'ÀLBUM

Lluís Permanyer

L'alcalde Pich i Pon, al centre del passadís, inaugura per fi l'edifici

El mercat del Ninot per fi es va inaugurar

Evocat en el meu article de dijous l'origen del tan precari mercat ambulànt del Ninot, el creixent nombre de compradors va animar que el veïnat exigís l'aixecament d'un edifici.

Tal iniciativa no va caure en sac foradat, ja que a l'embocadura del segle XX l'Ajuntament ja l'havia aprovat. Ningú no podia preveure que es demoraria fins a extrems insultants.

El primer capítol d'aquest veritable serial va tenir lloc amb la compra del solar: no es va materialitzar fins a passat un decenni. La decisió presa uns anys més tard consistent en el simple trasllat d'una sèrie de parades de venda ambulànt va fer presagiar el pitjor: un simple arranjament per trampejar exigències, en lloc d'emprendre la tasca tan esperada d'aixecar l'edifici.

Malgrat les protestes dels comerciants, l'Ajuntament no anava pas gens de pressa i en

canvi s'entretenia a resoldre detalls menors.

No va ser fins al 1931 quan per fi van començar les obres. El projecte havia estat realitzat pels arquitectes Joaquim Vilaseca i Antoni de Falguera. Resulta que al camí havia quedat desestimada la proposta del col·lega Ignasi Colom, pel que

Entre l'aprovació de construir-lo i l'acabament definitiu van passar més de trenta anys

sembla per estrictes motius pressupostaris.

Per fi, semblava que se'n perfilava el desenllaç; doncs no, ja que encara faltava un encadenament de desraons.

Si hi havia tanta demora criticable, quan es va acabar es van escenificar diverses inauguracions del mercat del Ninot.

La primera va tenir lloc el 1933, i el fet que no mereixés cap mena de ressò en la premsa fa pensar que l'edifici no havia de tenir-se per completament acabat; malgrat això, la cerimònia la va presidir l'alcalde Aiguader.

Cal considerar com a genuïna la següent, el 1935, realçada per la presència de l'alcalde Pich i Pon; segur que l'il·lusió n'era només feia dues setmanes que ocupava el càrrec.

En el seu discurs no va cometre cap dels seus errors pintorescos, tan celebrats pels seus detractors, que no eren pocs. D'entre els innúmbers, aquest n'és un exemple: "El necessari és que cadascú visqui a la pròpia terra: els francesos, a França; els anglesos, a Anglaterra; els murcians, a Múrcia; els belgues, a Belgrad". Així doncs, es podia tèmmer que arribés a proclamar: "Ninotaires!". ●

PÉREZ DE ROZAS / IMATGE CEDIDA PER L'ARXIU FOTOGRÀFIC DE BARCELONA

QUADERN BARCELONÍ

ELSFANALSDEL GAS

La que va ser seu de la Catalana de Gas s'està rehabilitant una altra vegada per dins. Des que es va inaugurar aquest solemne i rotund edifici projectat el 1891 per Josep Domènech Estapà, la porta principal apareixia realçada per dos enormes fanals daurats que l'emmarquen. És un dels símbols de la façana. Doncs bé, fa poc havien desaparegut i els passe-

jants observadors se'n van adonar. Vaig ser avisat per telèfon i personalment per ciutadans entre amoïnats i indignats. El mateix dia que vaig inquirir sobre el seu parador, acabaven de reposar-los. S'estaven restaurant, n'és una bona prova que mostren una aparença millor que abans. Així doncs, ens hem tranquil·litzat. Aquesta preocupació no era debades: quan Catalana

de Gas va abandonar aquesta seu, van desaparèixer els quatre fanals artístics que s'alineaven sobre l'elegant barana del balcó i que eren del més destacat, ja que els culminava una visible flama encesa. Va ser una acció denunciàble: formaven part important d'una façana sota protecció patrimonial. Amb aquest antecedent bo era mantenir-se ara alertes.

Els llibres i les coses

IGNASI ARAGAY

Antonio López i els altres: així funcionava el capitalisme esclavista català

Una part dels dits *capitans d'indústria* catalans, tal com els va batejar Vicens Vives, en realitat van ser, durant la primera meitat del segle XIX i més enllà, *self-made men* sense estudis enriquits amb la venda d'esclaus africans i amb la seva explotació en plantacions de cafè i sucre a Cuba. És a dir, hi va haver molts negrers i/o esclavistes. El capital que van acumular ràpidament amb aquest lucratiu i gens escrupolós *modus operandi* –recordem que el tràfic de persones ja estava prohibit gairebé arreu, fins i tot a Espanya des del 1820, però no a Cuba– el van blanquejar a Barcelona en negocis comercials i igualment amb fabulosos beneficis a redós de l'Estat –proveïment de l'exèrcit, servei de correus marítim–, de l'especulació immobiliària, de l'activitat bancària i de la importació de matèries primeres. Va ser una burgesia de diner diguem-ne fàcil.

El màxim exponent d'aquest gran capitalisme català tenyit de negre va ser Antonio López, al voltant del qual van prosperar immensament altres indians que havien fet el seu mateix recorregut inicial. Tal com el gran públic ha pogut conèixer recentment gràcies al documental de TV3 *Negrers. La Catalunya esclavista*, la nòmina d'implicats és extensa. Els negocis amb origen antillà van enriquir Joan Güell, Andreu Bru Puñet (sogre de López), Salvador Samà, Jaume Badia Padrines, Josep Canela Raventós, Josep Amell Bou, Aleix i Manuel Vidal Quadras, Miquel Badia Buñol, el menorquí Antoni Vinent, Josep Vidal Ribas, Rafael Masó Pascual, Josep Ferrer Vidal, Tomàs Coma, Josep Antoni Salom, Jaume Taulina, Josep Taltavull, Josep Xifré... I molts més. Alguns, com Manuel Girona i Evarist Arnús, sense ser indians, es van apuntar al carro financer de López.

He llegit ara un llibre de fa dos anys que tenia aparcat, *Un hombre, mil negocios* (Ariel), de Martín Rodrigo Alharilla, professor a la UPF, que explica amb pèls i senyals la trajectòria d'Antonio López i López, marquès de Comillas, localitat de la qual era originari i d'on va fugir cap a les Amèriques amb 17 anys, el 1834, per no ser reclutat per a files en plena Guerra Carlina. Primer va raure

pocs anys a Mèxic i després definitivament a Cuba, on va tenir una filla natural, la Consuelo, que mai va reconèixer legalment. El seu cunyat, Francesc Bru, un cop mort López li va dedicar un llibre implacable: "*Santiago de Cuba no havia visto jamás un negrero más duro, más empedernido, ferroz y bárbaro*". Aquest era el mateix López que acabaria sent mecenes de Jacint Verdaguer i tenint el rei Alfons XII com a convidat d'estiu a Comillas. La proximitat amb la monarquia, esclar, va ser clau per continuar el seu espectacular progrés econòmic i social, aviat com a marquès amb llotja al Liceu i un palau a les Rambles, el Moja.

Líder de la burgesia catalana amb interessos a Cuba, un cop establert a Barcelona a la dècada del 1850, López va encapçalar campanyes proesclavistes i la iniciativa dels Voluntaris Catalans (1869) per lluitar contra la independència de l'illa, va fer lobi perquè l'Estat hi enviés milers de joves a lluitar, hi va negociar un avantatjós crèdit i a més va cobrar el trasllat d'aquella carn de canó. Negoci i patriotisme rodó. Es va convertir en l'empresari català més ric i influent de la seva generació. Més que Manuel Girona. Els *pelotazos* financers també hi van ajudar, com l'operació del 1881 en què, al convertir la seva naviliera A. López y Cía en la societat anònima Compañía Trasatlántica, el valor real va passar per art de màgia de 7,4 a 19 milions de pessetes, un augment del 257%. Ell sempre hi sortia guanyant. El que més. Però situar-se al seu costat i ser-li fidel volia dir també fer-se ric. A més de la naviliera, controlava el Banc Hispano Colonial, la Compañía General de Tabacos de Filipinas (de fet, una privatització del negoci estatal), la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España (trens) i era un important propietari immobiliari.

Sovint se'ns ha explicat una història catalana d'esforç i compromís burgès, de creació de riquesa i d'empreses. I d'un Estat en contra. Durant bona part del segle XIX, almenys per a aquesta alta burgesia esclavista, això no va ser així: van servir-se de l'Estat i el van tenir a favor. I més que crear riquesa, sobretot l'obsessió va ser enriquir-se molt. López n'és el paradigma. *✍️*